



რამაზ სურმანიძე

**დიდი ვეზირი
ხოსრო ერისთავი-ჩხეიძე**

ბათუმი
2012



წინათქმა

2012 წელს ჟურნალ „ჭოროხი“-ს პირველ ნომერში დაიბეჭდა ჩემი ნარკვევი „ქართველი გლეხი–ოსმალეთის მუშირი,“ სადაც ნათქვამია, რომ მე-19 საუკუნის ოციან წლებში საქართველოდან ოსმალეთში გაყიდული ჭაბუკი, გვარად გუჯაბიძე (შემდეგ ვასიფ-მეჰმედ-ფაშა) იქაურმა დიდგვირმა, წარმოშობით ქართველმა ჰუსრეფ-ფაშა ერისთავმა-ჩხეიძემ* აღზარდა, რის შემდეგ იგი ოსმალეთის მუშირი (მარშალი) გახდა.¹ აქვე მკითხველს შეეპირდი, რომ ამ თემას გავაგრძელებდი, შევთავაზებდი ნარკვევს თვით ხოსრო-ფაშაზე, როგორც გუჯაბიძეთა გვარიდან გამოსული ქართველი ჭაბუკის (და არა მარტო მისი) აღმზრდელზე.

* ხოსრო-ფაშას სხვადასხვა ავტორების შრომებში სხვადასხვა სახელით მოიხსენიებენ (ხოსრეფ, ხუსრეფ). ჩვენ მიგვაჩნია, რომ მისი ნამდვილი სახელი ხოსრო-ა, ამიტომ ყველგან ამ სახელს ვიყენებთ. ეს სახელი ძველთაგანვე გავრცელებული იყო საქართველოში (აქედან უნდა მოდიოდეს ქაიხოსრო). 1764-70 წლების ერთ-ერთ საბუთში მოწმეებად დასახელებული არიან კაკაცაის შვილები (კაიკაცი შვილები): ხოსრუა და გოგიტელა (ე. თაყაიშვილი. საქ. სიძგ. II. ტფ. 1909. გვ. 521). აქ ინტერესს იწვევს თვით კაიკაცი შვილის გვარიც (რ. ს.).

ჩხეიძე-ერისთავთა გვარი

სანამ სოსრო ერისთავი-ჩხეიძის ცხოვრებას შევეხებოდე, საჭიროდ მიმაჩნია მკითხველს ვესაუბრო ჩხეიძეთა გვარზე, მის წარმოშობასა და გავრცელებაზე. აგრეთვე თუ როგორ გახდნენ ისინი ერისთავები და როგორია ამ გვარის გავრცელების არეალი.

საქართველოში ჩხეიძეთა გვარის ბუდე-ადგილად ითვლება ჩიხორი, ჩიხა, რომლის მფლობელებად ისინი მე-9 საუკუნიდან იხსენიებიან. მეცნიერები ფიქრობენ, რომ გვარიც ჩიხა-დან უნდა მომდინარეობდეს; ჩიხაიძე, ჩიხეიძე, შემდეგ ჩხეიძედ (ჩხეტიძედ) იქცაო. მართლაც ჩიხას ერისთავი პირველად გვხვდება „ქართლის ცხოვრებაში“, სადაც ნათქვამია, რომ აფხაზთა მეფე გიორგი პირველმა (მეფობდა 861-868 წლებში) „დაიპყრა ქართლი და დაუტევა ჩიხას ერისთავად ძე დემეტრესი“ (ბაგრატი, რ. ს.)²

პროფ. ოლღა სოსელიას აზრით ჩიხას ადგილმდებარეობა (ერისთავ-ჩხეიძეთა რეზიდენცია) ემთხვევა იმერეთის უძველეს ქართულ საერისთავოს მარგვს, იგივე არგვეთს, სადაც ერისთავები ჯერ კიდევ ფარნავაზის დროს იქნენ დადგენილნი და ისინი ჩხეიძის გვარს ატარებდნენ. მეცნიერი თვლის, რომ ჩიხას

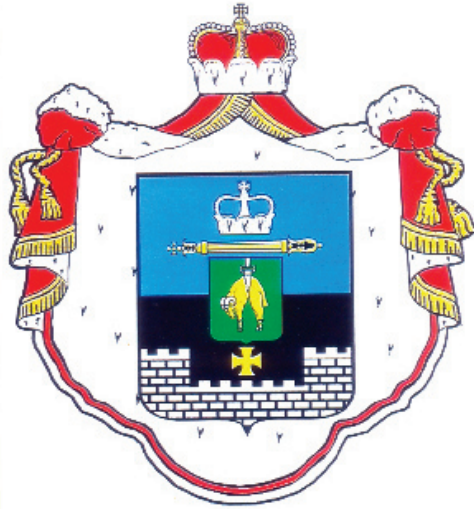
ერისთავის უფლებები ქართლზეც ვრცელდებოდა, მაგრამ მალე მდგომარეობა შეიცვალა. 875 წელს გარდაიცვალა აფხაზთა მეფე გიორგი I, რომლის მეუღლემ მოკლა ჩიხას ერისთავი ბაგრატი და საერისთაო კვლავ ჩხეიძეებმა (ჩხეტიძეებმა) დაიბრუნეს.

ამის შემდეგ ჩიხას საერისთავო რეზიდენცია შორაპანში გადადის, რის გამო ჩიხას ხსენება წყდება და ამიერიდან მის ადგილს შორაპანის საერისთავო იკავებს. მის შემადგენლობაში შედის არგვეთი და რაჭა.³

მე-10 საუკუნეში რაჭა ცალკე საერისთავოდ ყალიბდება, ხოლო არგვეთი შორაპანის საერისთავოს გამგებლობაში რჩება. მე-15 საუკუნეში შორაპანის საერისთავო დაიშალა და მის ტერიტორიებს სხვადასხვა საგვარეულოები, მათ შორის ჩხეიძეები დაეუფლნენ. სწორედ აქედან ჩაეყარა საფუძველი ჩხეიძეთა სათავადოს აღმოცენებას.⁴ მისი ერთი წარმომადგენელი ივანე ჩხეიძე მე-15 საუკუნეში (1488 წლიდან) რაჭის ერისთავად აღზევდა. დროთა მსვლელობაში რაჭის და იმერეთის ჩხეიძეები ერთმანეთს დაშორდნენ, რაჭის მფლობელმა ჩხეიძეებმა ნაწილობრივ გვარიც დაკარგეს და ამიერიდან ერისთავი მათს გვარად გამოცხადდა.*⁵ თუმცა ისინი თავისთავს მუდამ ერისთავი-ჩხეიძეს უწოდებდნენ.

ამგვარად რაჭველი ერისთავების ძირძველი გვარი ჩხეიძეა (ჩხეტიძე), ჩვენც საუბარს გავაგრძელებთ ამ

* ანალოგიურია გურიის ერისთავების ისტორია. მათი წინაპრები აფხაზი შერვაშიძეები იყვნენ. ერთ-ერთი მათგანი გურიის ერისთავად დანიშნეს, რის შემდეგ მათი გვარი ერისთავად იქცა.



რაჭის ერისთავ-ჩხვიძეთა გერბი

გვარის გამგრძელებელ ძლიერ გვარზე, ერისთავებზე, რომლებიც საუკუნეების მანძილზე ჯერ რაჭის ნაწილის, ხოლო შემდეგ მთლიანად მხარის მფლობელებად ითვლებიან.

რაჭის ერისთავებს ახალი რეზიდენცია წესში ჰქონდათ. აქვე ააშენეს სასახლე და ეკლესია, რის შემდეგ ამ ნაწილს ბარაკონი უწოდეს, რომელიც მტრისათვის საკმაოდ მიუდგომელ ადგილად იყო ცნობილი.

მე-17 საუკუნიდან რაჭის ერისთავებმა, რომლებიც ადრე იმერეთის მეფეს ვასალურად ემორჩილებოდნენ, ერთგვარ დამოუკიდებლობას მიაღწიეს. მათ მეფე კი აღარ ნიშნავდა ერისთავად, არამედ ეს ტიტული გადადიოდა მემკვიდრეობით მამიდან შვილზე უფროსობის მიხედვით. უფლებების ასეთმა გაზრდამ

ხელი შეუწყო მეფისადმი რაჭის ერისთავების დაუმორჩილებლობას, რასაც ერთის მხრივ მეფეებთან, მეორეს მხრივ რაჭის თავადებთანაც გამუდმებული ქიშპი და შუღლი მოჰყვა.

ამ შინაგანი ბრძოლის შედეგი იყო, როცა გაენათელ ეპისკოპოს-ყოფილს გედევანს, რომელმაც ძმისწულ პაპუნას ცოლი წაართვა, იმერეთის მეფე ალექსანდრე V-მ საერისთავო მამული უბოძა, ხოლო თავად გედევანს ბარის ერისთავი უწოდა.⁶ ასე გაჩნდნენ იმერელი ერისთავები, რომლებიც ჩხეიძის გვარს ამიერიდან აღარ ატარებდნენ. სამეფო კარის მიზანი იმერელი და რაჭის ერისთავების დაპირისპირება იყო, თუმცა ამას შედეგი არ მოჰყოლია, რაჭის ერისთავები კვლავ მძლავრობდნენ და მათ მეფე ალექსანდრე V-ის რამდენჯერმე ტახტიდან განდევნაც კი შეძლეს (1741წ.), თუმცა დროებით.

ამის შემდეგ იცვლებოდნენ იმერეთის მეფეები და იცვლებოდა მათი დამოკიდებულება რაჭის ერისთავ-ჩხეიძეებთან. სოლომონ I-მა 1769 წელს საერთოდ გააუქმა რაჭის საერისთავო და მისი მამულები სამეფო საკუთრებად გამოაცხადა, ნაწილი, ყმა-გლეხებიანად თავის ერთგულ წერეთლებს უბოძა, ერისთავები კი სასტიკად დასაჯა. როსტომ რაჭის ერისთავსა და მის შვილებს თვალები დასთხარა.⁷ 1784 წელს იმერეთის სამეფო ტახტზე დავით გიორგის ძე ავიდა, რაჭის საერისთავო აღადგინა და თურქეთს შეფარებული თავისი მოყვარე-ნათესავები, ჯერ კიდევ ცოცხალი რაჭის ერისთავის როსტომის შვილები, კერძოდ, „ქიორბეგი“ (გიორგი) რაჭის ერისთავად დასვა, თუმცა

ეს დაწინაურება ხანმოკლე აღმოჩნდა. გიორგი ოსეთში ლაშქრობის დროს მოკლეს⁸ და ერისთავის ადგილი გიორგის შვილმა ანტონმა დაიკავა, მაგრამ დიდხანს არც მისი ბატონობა გაგრძელდა. მალე იმერეთის სამეფო ტახტზე სოლომონ II ავიდა. მან ერისთავები შეიწყალა, მაგრამ რაჭის საერისთავო მანაც სამეფო საკუთრებად გამოაცხადა, ხოლო ბარაკონი თავის ერთგულ სოლომონ ლიონიძეს გადასცა.

ყველაფერს წერტილი დაესვა 1810 წელს, როცა რუსების ხელით დატყვევებული სოლომონ მეორე მათ გაექცა და ოსმალეთს შეაფარა თავი. ფაქტობრივად სამეფო გაუქმდა და იმერეთში რუსული წყობილება დამყარდა. იმპერიის ერთგულ ანტონ გიორგის ძე ერისთავს რუსებმა რაჭის მაზრაში რამდენიმე სოფელი აჩუქეს, თუმცა რაჭის საერისთავო აღარ არსებობდა და ანტონი ჩვეულებრივ თავადის უფლებებით სარგებლობდა.⁹

რას ბვიამბოვს ჯემალ ჩხეიძე თავის გვარზე

ჩხეიძე-ერისთავები საქართველოს სხვა კუთხეებში, მათ შორის აჭარის სოფელ აქუცაშიც დამკვიდრდნენ. ამ მოვლენაზე მრავალი მოსაზრება არსებობს. დავიწყებთ აქაურ ჩხეიძეთა გვარში დარჩენილი ხსოვნით. ცნობილი მეცნიერის, ფილოლოგისა და

* გადმოგვცა პროფ. ნოდარ ჩხეიძემ, რისთვისაც მადლობას მოვასხენებთ (რ.ს.).

ისტორიკოსის, წარმოშობით აქუცელი ჯემალ ჩხეიძის მონათხრობიდან* ირკვევა, რომ რაჭის ერისთავების ერთ-ერთი შტო, კერძოდ ორი ძმა ჩხეიძე-ერისთავი სოფელ აქუცაში მე-18 საუკუნის 50-60-ან წლებში ჩამოსულან. მათთვის ოსმალეთის სულთანს ნასოფლარი აქუცა უბოძებია. აქ ძმები ცალ-ცალკე დასახლებულან და ორი ოჯახი შეუქმნიათ. შემდეგ მოუწვევიათ აქედან აყრილი მოსახლეობა, აგრეთვე სხვა სოფლებში მცხოვრები რამდენიმე გვარეულობა, დაურიგებიათ მათთვის მიწები და სოფელი კვლავ გაუცოცხლებიათ.*

10-15 წლის შემდეგ ერთი ძმა საკუთარი სურვილით, თუ არმიაში გაწვევის მიზეზით ოსმალეთში წასულა. მას აქუცაში დაუტოვებია ცოლი და ორი შვილი, ქალ-ვაჟი, ოსმალეთში ახალი ოჯახი შეუქმნია და სულთნის კარზე ძალზე დაწინაურებულა.

სოფელ აქუცაში დარჩენილი ძმის ოჯახი ორ შტოდ – ჩხეიძედ და ერისთავად გამრავლებულა. თავადი ერისთავი კვლავ ფლობდა მიწებს და ჩვეულებრივი სოფლის მებატონის წესით ცხოვრობდა. ამ ოჯახს ნათესაური კავშირი ჰქონდა მრავალ ოჯახთან, მათ შორის ასამბაძეების გვართან. ცნობილი დაუთ ასამბაძის ბებია ჩხეიძე-ერისთავი ყოფილა.

*როგორც ირკვევა, ჩხეიძეები ქედის რაიონის სოფელ კანტაურშიც ცხოვრობდნენ. მათ გააჩნდათ საგვარეულო ეკლესია, მარნები, ღვინის ქვევრები და ვენახი. ისინი გულმოდგინედ იცავდნენ ქართულ ტრადიციებს და ცხოვრების წესებს. ისინი დააბეზდეს ოსმალეთში, რის გამო ხელისუფლებამ მათ ჩამოართვა აზნაურის უფლებები (ზ. ჭიჭინაძე. მუსლიმან ქართველობა... ტფილისი. 1913. გვ. 103) რ. ს.



ჯემალ ჩხეიძე
(1922–1993)

მეოცე საუკუნის დასაწყისში აქუცაში დარჩენილი ერისთავები ოსმალეთში წასულან, ხოლო მათგან განაყოფი ჩხეიძეები სოფელში დარჩენილან. ოჯახის უფროს ერისთავს სახლში ავადმყოფი ვაჟი დაუტოვებია და მისი მოვლა-პატრონობა მეზობელი ერისთავისათვის მიუხდვია, უძრავი ქონებაც მისთვის გადაუცია. აქუცელ ერისთავთა ბოლო შთამომავალი მალე გარდაცვლილა და აქ ამ გვარის არსებობაზე მხოლოდ ხსოვნა შემორჩენილა.

ოსმალეთში გადასახლებულ მეორე ერისთავს ახალი ოჯახი შეუქმნია, თუმცა უცნობია, მან როგორი ურთიერთობა დაამყარა ადრე წასულ თანამოძმებთან. ჯემალ ჩხეიძის თქმით, აქუციდან გადასახლებული ერისთავების ერთ-ერთ წარმომადგენელს მეორე მსოფლიო ომამდე თურქეთის პრემიერ-მინისტრის თუ მისი მოადგილის თანამდებობა ეკავა, ხოლო ომის

დროს დიდ ბრიტანეთში თურქეთის რესპუბლიკის ელჩის მოვალეობას ასრულებდა.

ერისთავების ნასახლარი დღესაც არის შემორჩენილი ქედის რაიონის სოფელ აქუცაში.¹⁰

ასეთია ჯგმაღ ჩხეიძის მოგონება და საერთოდ აქუცელ ჩხეიძეთა გვარში დარჩენილი ხსოვნა.

სოფელი აქუცა

სოფელი აქუცა მდებარეობს ქედის რაიონში მდინარე აჭარისწყლის მარცხენა სანაპიროზე, ზღვის დონიდან 600 მეტრზე. ქედის ცენტრიდან დაშორებულია 2 კმ-ით, ბათუმიდან 38 კმ-ით. ამჟამად აქ 75 კომლს ითვლიან, მცხოვრებთა რიცხვი კი 300-ს აღწევს.



სოფელი აქუცა. ხედი ს. გულგებიდან. 16 ივნისი, 2012 წ.



სოფელში ცხოვრობს 15 გვარეულობა, მათ შორის ჩხეიძეთა ორი ოჯახი. რაც შეეხება ერისთავის გვარს, მისმა უკანასკნელმა წარმომადგენელმა, რომელსაც ზ. ჭიჭინაძეც შეხვდა, მე-19 საუკუნის მიწურულში დატოვა სამშობლო და ოსმალეთში გადასახლდა. აქ დარჩენილი ავადმყოფი ვაჟი კი მალე გარდაიცვალა. ამგვარად, საკუთრივ ერისთავთა გვარმა ს. აქუცაში სულ რაღაც საუკუნეზე ცოტა მეტ ხანს იარსება.

სოფელი მდიდარია მიკროტოპონიმებით. დღეისათვის აქუცაში 33 ადგილის სახელს ითვლიან. კომუნისტური რეჟიმის დამყარებამდე ყველა ამ ადგილს თავისი პატრონი ჰყავდა. საზოგადოდ, აჭარაში დიდ პატივს სცემდნენ საკუთრების უფლებას და იშვიათი იყო შემთხვევა, როცა ვინმე სხვისი უძრავი ქონების (სახლის, მიწა-წყლის) დასაკუთრებას შეძლებდა. თუ ამას დააპირებდა, სოფელი ამის უფლებას არ მისცემდა. ეს წესი მოქმედებდა კომუნისტების დროსაც, როცა ოჯახებს დაუტოვეს მხოლოდ 2 500-დან 7 500-მდე კვ.მ. მიწის ფართობი, დანარჩენი ჩამოართვეს და საკოლმეურნეო საკუთრებად აქციეს.

მიუხედავად ამისა, საკოლმეურნეო ფონდებში ჩარიცხულ მიწებს ფორმალურად მისი ყოფილი მეპატრონის სახელი მაინც ერქვა და ამას მის „გაერთიანებულ“ ფართობად მიიჩნევდნენ. სოფლის ეს დაუწვრელი კანონი მომდევნო წლებშიც მოქმედებდა, ამიტომ ყველამ იცის მიწის ესა თუ ის ფართობი, დიდი თუ პატარა, სათიბი თუ სახნავი, ტყე თუ საძოვარი, წარსულში ვის საკუთრებას წარმოადგენდა.



ხოსრო ერისთავი-ჩხეიძის ნასახლარი სოფელ აქუცაში.
16 ივნისი, 2012 წ.

სოფლის 33 მიკროტოპონიმიდან 10 ნაკვეთი: აკვანეთა, ახოყანა, ახოღელე, სხულოვანი, ძიგვათა, ჯორჯინაული, მოყორვილა, ნაღომეარი, ბაცელური, ხატვენახი წარსულში ჩხეიძეების საკუთრება იყო, ხოლო ორს (ზემოკორდი და ოტოფნარა) ერისთავები ფლობდნენ. ამჟამად ზემოკორდში ერისთავების ნასახლარიც არის შემორჩენილი.

ზაქარია ჭიჭინაძე და აქუცელი ერისთავი

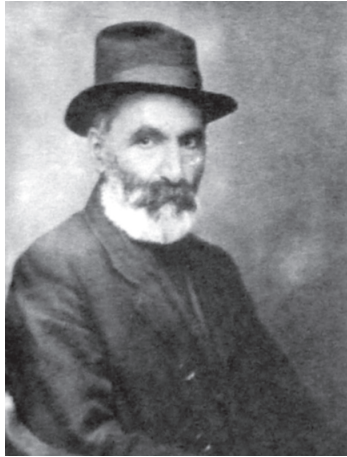
1890-91 წლებში აჭარაში მოგზაურობისას ზაქარია ჭიჭინაძე მრავალ ადგილობრივ ხანდაზმულს შეხვდა. მათგან ბევრი საგულისხმო ამბავი ჩაიწერა და



ნაწილობრივ მაინც გააცოცხლა ამ მხარის ისტორია, რომელიც, ძველი დოკუმენტების დაკარგვის გამო, მანამდე ბნელით იყო მოცული.

ზ. ჭიჭინაძე ერთ-ერთ ქართველ მაჰმადიანს, მათ შორის ჯერ კიდევ აქ მცხოვრებ მოხუც ერისთავსაც შეხვედრია, რომელსაც მისთვის ქრისტიანობის თანდათანობით გადაგარდნისა და მუსლიმანობის დანერგვის თაობაზე უსაუბრია.¹¹

ჩვენი აზრით, სწორედ ეს პიროვნება უნდა იყოს ჯემალ ჩხეიძის მიერ მოხსენიებული, აქუცაში დარჩენილი ერთ-ერთი ძმა, რომელიც შემდეგ თავადაც გაუდგა ოსმალეთის გზას.



ზაქარია ჭიჭინაძე
(1854–1931)

ზაქარია ჭიჭინაძე სხვა ნაშრომებშიც არაერთხელ იხსენებს აქუცელ ერისთავებს. ერთგან იგი ამბობს: „სოფ. აქუცა. გადასახლდა 15 კომლი. აქ ცხოვრობდნენ მაჰმადიანთ ერისთავები, ესენი აქეზებდნენ ხალხს

გადასახლებისათვის, თვითაც მთლად გადასახლდნენ ოსმალეთში. ამ სოფლიდამ გახლდათ ხოსროვ-ფაშა ერისთავი, ოსმალეთის დიდი მინისტრი. ეს ხოსროვ-ფაშა 1840 წლებს იყო ინგლისში გაგზავნილი.¹²

ამ ფაშის შესახებ ზ. ჭიჭინაძე თავის სხვა ნაშრომშიც მოგვითხრობს: „ხოსროვ-ფაშა ერისთავი, დიდი მინისტრი. ეს ფაშა ერთ დროს ინგლისში ოსმალეთის ელჩადაც ყოფილა, იცის ქართული ენა და წერა-კითხვა. ამის გარდა იცის ინგლისური, ფრანგული და სხვანი. ევროპულად არის განათლებული.“¹³

ზემოთდასახელებულ ნაცნობ ხანდაზმულ ერისთავს ზ. ჭიჭინაძე ამავე წიგნში კიდევ ერთხელ იხსენებს მაშინ, როცა ეხება სოფელ აქუცას მოსახლეობის რიცხვსა და ისტორიულ სიძველეებს: „აქუცა. 77 კომლი.



1901 წ. ს. აქუცაში რაჭველი ოსტატების ხელით აშენებული ჩხვიძე-ერისთავების სახლის შესაკეთებელი ფასადი. 16.06.2012 წ.



ბევლისძველ ნასაყდრალის ალაგს ქვები და ქვევრები სჩანს. აქ სცხოვრობენ მაჰმადიანი ერისთავები. ამ გვარისა ერთი კაცი-ლაა დარჩენილი. დარჩენი სულ ოსმალეთში წავიდნენ... აქ დარჩენილი ამბობდა თურმე: ოსმალეთში მე არ წამოვალ, აღიობას დავთმობ და გავყიდი, რადგანაც ეს ჩვენ შეგვიძენია ოსმალთავან, მაგრამ ერისთავობას არაფერზედ გავცვლიო.“¹⁴

ეს სიტყვები იმდენად შთამაგონებელია, რომ სხვა დოკუმენტების უქონლობის მიუხედავად, ერისთავების აჭარაში ცხოვრება არავითარ ეჭვს არ იწვევს. ნიშანდობლივია ისიც, რომ ზ. ჭიჭინაძე პირადად ესაუბრა სწორედ იმ ერისთავს, რომელსაც კარგად აქვს შეგნებული ამ ტიტულის ფასი და მის შეცვლას ცოცხალი თავით არ აპირებს. ამ მონათხრობიდან ჩვენთვის ძალზე მნიშვნელოვანია აგრეთვე ხოსრო-ფაშა ერისთავის დახასიათება, მისი წიგნიერება, ენების ცოდნა, განსწავლულობა და დიპლომატიური ნიჭი.

ჩხეიძე-ერისთავები აჭარაში

როდის გადმოსახლდნენ რაჭის ერისთავი-ჩხეიძეები აჭარაში? ამ საკითხზე სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს.

დიდი ქართველი პოეტი გიორგი ლეონიძე დაინტერესებულა ჩხეიძეთა გვარის ისტორიით და უთქვამს, რომ აჭარაში ისინი მე-17 საუკუნის ბოლოს ჩამოსახლდნენო. ამის მიზეზად იგი მხოლოდ ზოგადად იმერეთის სამეფოში განვითარებულ მოვლენებს ასახელებდა.¹⁵

გიორგი ლეონიძის მოსაზრებაში მხოლოდ ერთი კორექტივის შეტანაა საჭირო. ჩხეიძეები აჭარაში მე-18 საუკუნეში ჩამოსახლდნენ და დიდი პოეტისა და ლიტერატურის ისტორიკოსის მიერ დასახელებული „იმერეთის სამეფოში განვითარებული მოვლენებიც“ სწორედ მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში განვითარდა.

ზოგი მკვლევარი (მათ შორის ჯემალ ჩხეიძე) თვლის, რომ ერთი ჩხეიძეთაგანი რაჭაში ჩადენილი დანაშაულის (მკვლელობის) გამო სასჯელს აერიდა და აჭარაში გაიქცაო. მეორეთა აზრით, რამდენიმე ჩხეიძე ერისთავი იმერეთიდან ლტოლვილ სოლომონ მეორეს ახლდა; მეფის გარდაცვალების შემდეგ რუსეთის ხელისუფლება სოლომონ II-ის ყველა მომხრეს აპატიმრებდა და სჯიდა, ამიტომ იმერეთში ვერ ბედავდნენ დაბრუნებას და აჭარაში დამკვიდრდნენო.

როგორც ირკვევა, არცერთი ეს მოსაზრება სწორი არაა. პირველი უფრო მოარულ ამბავს ჰგავს; აჭარაში სხვა ქართული მხარეებიდან გადმოსახლებულთა გვარეულობაზე თითქმის იმავეს გაიგონებ: „იმერეთში (გურიაში) კაცი შემოაკვდათ და სამი ძმა აჭარაში გამოიქცნენო.“ ასეთი შემთხვევებიც არაა გამორიცხული, მაგრამ ერისთავ-ჩხეიძეთა მიმართ იგი არ დასტურდება.

რაც შეეხება მეორე მოსაზრებას, თითქოს მართლაც აქვს საფუძველი, რადგანაც სოლომონ მეორეს თბილისშიც (1810 წ.) და ოსმალეთშიც (1815 წ.-მდე) ახლდნენ დავით და გიორგი ერისთავები, ისინი მეფეს გარდაცვალებამდე არ მოსცილებიან, მაგრამ ისინი იმერელი ერისთავებია არიან და მათი



ჩხეიძეთა გვარზე მიკუთვნების არავითარი საბუთი არ გაგვანჩნია.

მეორეც, აჭარაში ჩხეიძე-ერისთავები სოლომონის ოსმალეთში გადახვეწამდე გაცილებით ადრე დამკვიდრდნენ. ამაზე მეტყველებს აქუცის მეზობელ სოფელ არსენაულში მცხოვრებ სურმანიძეთა ოჯახში აღმოჩენილი დოკუმენტები, სადაც ნათქვამია, რომ არსენაულელი სურმანიძის კარ-მიდამო აქუცელი თავადის, ერისთავის მამულს ემიჯნებაო. არაბული შრიფტით შედგენილი ეს დოკუმენტი 1799 წლით, ე. ი. მეფე სოლომონის ოსმალეთში წასვლამდე 10 წლით ადრეა დათარიღებული, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ერისთავები ამ სოფელში 1815 წელზე (სოლომონის გარდაცვალებამდე) გაცილებით ადრე დამკვიდრებულან.¹⁶

* * *

306 და როლის გადასახლდა აჭარაში?

რაჭველ ჩხეიძე-ერისთავთა გვარიდან ამ კითხვაზე პირდაპირი პასუხი არა გვაქვს. შეიძლება მხოლოდ ვარაუდის გამოთქმა.

როგორც ზემოთ ვთქვით, რაჭის ერისთავების შეუზღუდავმა მოქმედებამ დიდად დაასუსტა სოლომონ I-ის გავლენა იმერეთის სამეფოში. ერისთავები იქამდეც მივიდნენ, რომ მეფის მიმართ განდგომა რომ გაეძლიერებინათ, მართლმადიდებლობა უარყვეს და 1751 წელს კათოლიკურ სარწმუნოებას ეზიარნენ (როსტომ რაჭის ერისთავი, მისი ძმა ბესარიონი და

როსტომის შვილი გიორგი) და მთელი სიცოცხლე ამ სარწმუნოებას მსახურებდნენ.¹⁷ რაჭის ერისთავს მეფემ რამდენჯერმე აპატია ურჩობა, ცდილობდა სამეფოში ყველა უთანხმოება მშვიდობიანად მოეგვარებინა, მაგრამ ამაყი როსტომის მოთვინიერება არასგზით არ მოხერხდა.

1767 წელს სოლომონ I-მა დაიქირავა ლეკები, თავს დაესხა რაჭას და ააოხრა იგი, თუმცა როსტომი ვერ მოიხელთა, მან გაქცევა მოახერხა. ერისთავმა დახმარებისათვის ახალციხის ფაშას, ერეკლე II-ს, აგრეთვე ყაზარდოს მთავარს მიმართა, მაგრამ დახმარება ვერ მიიღო. სოლომონ I-თან რაჭის ერისთავის მტრობა კვლავ გაგრძელდა.

1769 წელს იმერეთის მეფემ გადაწყვიტა როსტომ ერისთავი შერიგებაზე დაეთანხმებინა და ამას თავისი ძმის, კათალიკოს იოსების ჩარევით მიაღწია კიდევ. მათ შორის „მშვიდობის ფიცი“-ც გაფორმდა, როსტომი სოლომონს მიენდო და სასახლეში ეახლა, მაგრამ ამჯერად მეფემ დაარღვია ფიცი და როსტომი მთელ ოჯახთან ერთად შეიპყრო, გააუქმა საერისთავო, ერისთავს და მის შვილებს თვალები დასთხარა და მამულები ჩამოართვა, ხოლო დასახინრებული ერისთავთა მოდგმა საპყრობილეში ჩასვა.¹⁸ ამის გამო კათალიკოსმა იოსებმა ძმა დაწყევლა და წირვა შეწყვიტა.

სოლომონ პირველს როსტომ ერისთავი 1770 წლამდე ციხეში ჰყავდა გამოკეტილი. შემდეგ გაათავისუფლეს და იგი 1790 წელს გარდაიცვალა.

როსტომს 7 ვაჟი ჰყავდა. მძიმე სასჯელს 2 გადაჰყვა და მხოლოდ 4 გადარჩა: გიორგი, მეთოდე,

დიმიტრი და კიდევ ერთი, რომლის სახელი არ არის ცნობილი (პირობით №). მეშვიდე ძმა, ბესარიონ კათალიკოსი ამ დროს ოდიშში იყო და სასჯელი ამით აიცილა. ოღლა სოსელიას მოჰყავს დავით და ბაგრატ ბატონიშვილების ცნობები და ამბობს, რომ სასჯელის აღმსრულებელი ერისთავების მიმართ სიბრალულით ყოფილა გამსჭვალული, იგი თვალებს ნაწილობრივ აზიანებდა და განწირულ ერისთავებს სინათლეს უტოვებდაო. თვალდამწვარ ერისთავებს თურმე ერთმორწმუნე კათოლიკე ბერი დიონისე მკურნალობდა და იმდენს მიაღწია, რომ მეთოდეს ორივე თვალში, ხოლო გიორგის ერთ თვალში პირვანდელი სინათლე თითქმის დაუბრუნა. როგორც ჩანს, დანარჩენ ორ ძმასაც ჰქონდათ შენარჩუნებული მხედველობა, რადგანაც ძმებმა (ოთხეულმა) საპყრობილედან გაქცევა მოახერხეს და თავი ოსმალეთს შეაფარეს.

მეთოდემ ბრძოლის გაგრძელება გადაწყვიტა. მან შეძლო ოსმალთა და ლეკთა ჯარის შეგროვება და იმერეთის წინააღმდეგ გალაშქრება, მაგრამ დამარცხდა. უფრო მეტიც, 1774 წელს იგი ხელში ჩაუვარდა სოლომონ I-ს, რომელმაც მეთოდე საბოლოოდ დააბრმავა და იმერეთიდან გააძევა. იგი ჯერ ერეკლე II-მ შეიფარა, ხოლო 1799 წელს მეთოდე სოლომონ II-მ რაჭაში დააბრუნა და ძველ მამულებზე გააბატონა.¹⁹

უფროსი ძმა გიორგი ოსმალეთის სულთან მუსტაფა II-ის სამსახურში ჩადგა. აქ მას „ქიორ-ბეი“-ს (ბრმა ბატონის) სახელით იცნობდნენ. გიორგი იმდენად მომაგრდა, რომ სოლომონ I-ის გარდაცვალების შემდეგ, 1784 წელს, ისარგებლა ტახტის დაუფლებისათვის ორი მეძველდრის ქიშპით და იმერეთში გამეფებაც კი



განიზრახა (რა თქმა უნდა ოსმალთა დახმარებით), მაგრამ დავით გიორგის ძემ, ქიორ-ბეის (გიორგის) ცოლისძმამ ტახტზე ასვლა დაასწრო, ქიორ-ბეი კი კვლავ ოსმალეთში გაბრუნდა.²⁰

მეფე დავით გიორგის ძე გაცილებით ღლიაღურად მოიქცა, მან რაჭის საერისთავო აღადგინა და მამულები გიორგის („ქიორ-ბეი“) შვილებს ანტონს და ლევანს დაუბრუნა, მაგრამ ისინი უუნარონი აღმოჩნდნენ, ვერ შეძლეს ერისთავობა, ამიტომ მეფემ ოსმალეთიდან „ქიორ-ბეი“ (გიორგი) გამოიწვია და ერისთავად განაწესა. როგორც ვთქვით, ორი წლის შემდეგ, 1787 წელს გიორგი („ქიორ-ბეი“) ოსმალეთთან ბრძოლის დროს მოკლეს, ამიტომ რაჭის ერისთავად კვლავ ანტონი დაბრუნდა.²¹

* * *

სოლომონ II-ის გამეფების შემდეგ ერისთავთა ისტორიაზე ზემოთ ვისაუბრეთ, ამიტომ აქ აღარ გავიმეორებთ. ჩვენ როსტომ რაჭის ერისთავის 4 შვილიდან, რომლებიც ოსმალეთში გადაიხვეწნენ, ვიცით მხოლოდ გიორგის („ქიორ-ბეის“) და მეთოდეს ცხოვრების ბოლო წლები, ისინი სამშობლოში დაბრუნდნენ და აქვე აღესრულნენ,* მაგრამ არ ვიცით,

* ამაზე ისიც მეტყველებს, რომ 1850 წელს შედგენილი იმერეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახების სიებში შეტანილია მეთოდეს შვილის გიორგის (პოდპორუჩიკის) და ანტონ გიორგისძის შვილის პრაპორშნიკ ივანეს ოჯახები (იმერეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახები. თბილისი. 1999. გვ. 309), ხოლო დიმიტრი და № ამ სიებში არ გვხვდება.



რა ბედი ეწიათ დანარჩენ ორს, დიმიტრისა და მეოთხე ვაჟს (№), რომლის სახელი უცნობია. ოსმალეთიდან მათს დაბრუნებაზე არავითარი ცნობა არ არსებობს, ამიტომ შეიძლება გამოვთქვათ ორი სავარაუდო მოსაზრება:

1. ოსმალეთში მყოფი ერისთავისძენი 1810 წელს შეუერთდნენ სოლომონ მეორეს ამაღლას და ერთხანს იზიარებდნენ ტრაპიზონში ლტოლვილის ცხოვრებას. სოლომონის გარდაცვალების შემდეგ ერთი მათგანი სულთანის კარზე დაბრუნდა, ხოლო მეორემ იმერეთში უკვე გაბატონებული რუსების ქვეშევრდომობა არ ისურვა, სულთან წყალობა გამოსთხოვა და მისგან მიიღო აჭარის სოფელი აქუცა.

2. მეორე მოსაზრება, რომელიც ჩვენ უფრო მართებულად მიგვაჩნია შემდეგია: ოსმალეთში მცხოვრებმა როსტომ ერისთავის შვილებმა დიმიტრი და №-მა ჯერ კიდევ 1772 წელს, ოსმალეთში ყოფნისას თხოვნით მიმართეს სულთან მუსტაფა III-ეს, რათა დახმარებოდა სამშობლოში დაბრუნებაში, მაგრამ არა იმერეთში, არამედ რომელიმე სხვა მხარეში. სულთანმა თხოვნა ნაწილობრივ დააკმაყოფილა და მათ საცხოვრებლად მიუჩინა სამუსლიმანო საქართველო, კერძოდ აჭარა, რომელიც იმ დროს ოსმალეთის საზღვრებში იყო მოქცეული;

სულთანმა მათ უბოძა ქვემო აჭარის სოფელი აქუცა,* რომელიც სხვადასხვა მიზეზით ნახევრად

* 1566-1574 წწ. სულთან სელიმ II-ის დროს ჩატარებული აღწერით სოფელ აქუცაში მხოლოდ 5 კომლიდა იყო დარჩენილი: რამაზ ფირულის ძე, გიორგი სესიას ძე, გონარ სესიას ძე, გოგინა გაბრიელის ძე და სუვარ გაბრიელის ძე. ყველას ერთად უნდა

დაცარიელებული იყო. აქ დასახლებიდან რამდენიმე წლის, ჯემალ ჩხეიძის აზრით 10-15 წლის შემდეგ, ერთ-ერთი ძმა ოსმალეთში დაბრუნდა და სულთანის კარზე დიდ წარმატებებს მიაღწია. ჩვენი აზრით, სწორედ ეს პიროვნებაა სულთანის უპირველესი ვეზირი ხოსრო-მეჰმედ-ფაშა.*

ჩვენი აზრით, ს. აქუცაში (ქედის რ.) რაჭის ერისთავი-ჩხეიძეები დიმიტრი და № (ჩვენი ვარაუდით იგივე ხოსრო, ქაიხოსრო), 1771-1774 წლებს შორის დასახლდნენ. მათი მომდევნო თაობა უცნობია. ერთი განშტოება ატარებდა ერისთავის, ხოლო მეორე – ჩხეიძის გვარს.

სწორი უნდა იყოს ჯემალ ჩხეიძე, როცა ამბობს, რომ ერთ-ერთი ერისთავი-ჩხეიძე აჭარაში დაფუძნებიდან 10-15 წლის შემდეგ კვლავ ოსმალეთში წავიდაო.

გადაეხადათ 3 000 ახნა, რაც თითო კომლზე საშუალოდ 600 ახნას უდრის.²²

1723-24 წწ. სულთან აჰმედ III-ის დროს აჭარაში მეორე აღწერა ჩატარდა. ჩვენთვის უცნობია ამ დროს რამდენი კომლი ცხოვრობდა აქუცაში. ვიცით მხოლოდ, რომ სოფლის გამგებელი არის ვინმე მეჰმედ აბდულის ძე, ხოლო სოფელზე გაწერილია გადასახადი 7 000 ახნა.²³ თუ ვივარაუდებთ, რომ წინა აღწერიდან მეორე აღწერამდე, ე. ი. 150 წლის შემდეგ, თითო კომლის გადასახადი იგივე 600 ახნა დარჩა, მაშინ ამ დროს აქუცაში 12 კომლი უნდა ვიგულისხმოთ. თუმცა გამორიცხული არაა, რომ გადასახადი გაიზარდა, ხოლო კომლთა რიცხვი იგივე დარჩა, შესაძლოა შემცირდა კიდევ. ფაქტია, რომ ამ დროს აჭარაში ქართული სახელ-გვარი უკვე გამქრალია და მხოლოდ სოფელს შერჩა ისტორიული სახელი (რ. ს.).

* ჩვენი აზრით, № ერისთავი-ჩხეიძის სახელი სწორედ ხოსროა, რომელიც მას ოსმალეთში გაყიდვის თუ გადახვეწის დროს ერქვა (რ. ს.). იგი სპარსულია და „ხელოვანს“, „დიდებულს“, „ძლიერს“ ნიშნავს. მისი კნინობითი ფორმებია ხოსია, ხოსიტა. აქედან გვარები: ხოსროშვილი, ხოსიტაშვილი (ზ. ჭუმბურიძე. „რა გქვია შენ?“ თბილისი. 1982. გვ. 20).

იგი მის ვინაობას არ ასახელებს, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს სწორედ ხოსრო (ქაიხოსრო) როსტომის ძე ერისთავი-ჩხეიძე უნდა იყოს. სამწუხაროდ ვერ დავადგინეთ მის მემკვიდრეთა ვინაობა აჭარაში, გარდა ერთი საგარაუდო შვილიშვილისა. აჭარაში გამუსლიმანებული პირველი ერისთავი ჩვენს მიერ ზემოთქმულ უცნობ თაობას უნდა მიეკუთვნებოდეს. პირველი გამუსლიმანებული ჩხეიძე, ჩვენი ვარაუდით, უნდა იყოს ემინ-აღა, დიმიტრის ან ხოსროს ვაჟი (იხ. გენეალოგიური სქემა ემინ-აღის შტო). თვით ხოსრო ოსმალეთში გამუსლიმანდა პირველი ლტოლვილობის დროს, ჯერ კიდევ 1771-74 წლებში.

პირველი გამუსლიმანებული ერისთავის ქალიშვილი უნდა იყოს ადილე-ხანუმი, რომელიც „მშობლების ოსმალეთში წასვლის დროს გათხოვილ დასთან სტუმრად ყოფილა და შემთხვევით სამშობლოში დარჩენილა.“ (ჯემალ სურმანიძე. დაუთი. 2010. გვ. 22). ეს ქალბატონი ცოლად გაჰყოლია ჰაჯი-უსუფ ასამბაძეს, საზოგადოებისათვის კარგად ცნობილ დაუთ ასამბაძის ბაბუას. ავტორი ასამბაძეთა გვარში დარჩენილ ხსოვნას ემყარება და ადილე-ხანუმი ხოსრო ერისთავი-ჩხეიძის ქალიშვილად მიაჩნია. თუმცა გენეალოგიის ქრონოლოგიური გადათვლით იგი ხოსრო-ფაშის შვილიშვილი, ე. ი. ჩვენთვის უცნობი მისი ერთ-ერთი ვაჟის ქალიშვილი უნდა იყოს. ასეა თუ ისე, ადილე-ხანუმი აქუცველი ერისთავი-ჩხეიძის პირდაპირი შთამომავალია, ამიტომ მიზანშეწონილად ვცანით მკითხველს შევთავაზოთ ასამბაძეთა გვარში მისი ნამრავლის გენეალოგიური შტო.



ჩხეიძეთა კარ-მიდამოს. აჭუცაში. 16. 06. 2012 წ.

როგორც ზემოთ ვთქვით, მოგვიანებით, კერძოდ, დიდი მუჰაჯირობის დროს, აჭარის ერისთავთა უკანასკნელმა წარმომადგენელმაც (ჩვენი აზრით, ხოსროს შთამომავალმა) ოსმალებს მიაშურა და აჭარაში მათი საგვარეულოდან დარჩნენ მხოლოდ მათი გვარის განაყოფი ჩხეიძეები, რომლებიც ახლაც ცხოვრობენ ქედის რაიონში.

ვინ იყო ხოსრო ერისთავი-ჩხეიძე?

საკმაოდ ვრცელი შესავლის შემდეგ მკითხველს გააცნობთ ხოსრო-მეჰმედ ფაშის ბიოგრაფიას. როგორც ზემოთ ვთქვით, ქართულ წყაროებში ამ პიროვნებას თითქმის არაფერია შეხებია (გამონაკლისია



დავით ჯანელიძე, რომლის შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ). ზაქარია ჭიჭინაძემ ძალზე მოკლე, მაგრამ მნიშვნელოვანი ცნობა მოგვაწოდა. კერძოდ, მხოლოდ ის-ღა თქვა, რომ ხოსრო-ფაშა წარმოშობით ქედიდან, სოფელ აქუციდანაა, ერისთავის გვარს ატარებდა, ჰქონდა ევროპული განათლება, ფლობდა მრავალ ენას და ოსმალეთში დიდ იერარქიულ წარმატებას მიაღწიაო.

მიუხედავად ამ ცნობის სიმცირისა, იგი საშუალებას გვაძლევს დავადასტუროთ, რომ ხოსრო-ფაშა გვარად ერისთავი-ჩხეიძეა და რაჭის ერისთავების შთამომავალია. აჭარაში ეს საგვარეულო მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრიდან ცხოვრობს და ა. შ.



ხოსრო-ფაშა ერისთავი-ჩხეიძე

ხოსრო-მეჰმედ-ფაშის საკმაოდ ვრცელი და სანდო ბიოგრაფია გამოაქვეყნა თურქმა მეცნიერმა მურატ კასაპმა.²⁴ ავტორმა ხოსრო-ფაშა შეიტანა თავის საკმაოდ ვრცელ წიგნში, „ქართველები ოსმალეთში“, რითაც მკითხველს დაუდასტურა, რომ მისი ქართველობა არაერთარ ეჭვს არ იწვევს. თუმცა ავტორი არ ასახელებს მის ქართულ გვარს და სადაურობას. უფრო ადრე ხოსრო-ფაშის ცხოვრებას შეეხო ქართველი მეცნიერი დავით ჯანელიძე,²⁵ მაგრამ არც იგი ასახელებს მის გვარს და სადაურობას და ძირითადად ამ პიროვნების საქმიანობაზე საუბრობს, ამიტომ უმჯობესია ჯერ გავეცნოთ ხოსრო-ფაშის კასაპისეულ ბიოგრაფიას, ხოლო შემდეგ მის საქმიანობას და იერარქიულ აღმასვლას.

მურატ კასაპი

მურატ კასაპი ხუსრევ-მეჰმედ-ფაშაზე საუბარს პირდაპირ მისი ეთნიკური წარმომავლობით იწყებს და ამბობს, რომ იგი „ქართული წარმოშობის, ოსმალეთის ვეზირია, ფადიშაჰ მაჰმუდ მეორეს დროის სწავლული, ადმირალი, ხოლო ფადიშაჰ აბდულ-მეჯიდის დროს დიდვეზირი.“ ხუსრევმა განათლება საიმპერატორო სასახლეში მიიღო. პატარა ჰუსეინ ფაშის მოხელამდე იყო



თურქი ისტორიკოსი
მურატ კასაპი



ადმირალი, მინისტრის პირველი მდივანი, ხოლო შემდგომ მმართველი (მამასახლისი) გახდა. 1801 წელს ჰუსეინ-ფაშასთან ერთად ხუსრევ-ფაშა ეგვიპტის ლაშქრობაში ჩაერთო. ომის დამთავრების შემდეგ ეგვიპტეში დარჩა და ალექსანდრიის გვარდიის ნაწილის უფროსად დაინიშნა. აქედან გუბერნატორის თანამდებობაზე გადაიყვანეს იზმითში. იმავე წელს ვეზირის წოდება მიიღო და ეგვიპტისა და სალონიკის გამგებელი გახდა. 1803 წელს დიარბაქირის, 1804 წელს კი ხელმეორედ სალონიკის, 1808 წელს ბოსნიის და 1809 წელს ისევ იზმითის გამგებლად მუშაობდა.

1811 წელს ხუსრევ მეჰმედ-ფაშა ადმირალი გახდა. წესრიგში მოიყვანა სამხედრო ფლოტის აღჭურვილობა, ასევე ძირფესვიანად შეამოწმა დიდი



მურატ კასაპი, თენგიზ თავდგირიძე, მურად ატაბარუთი, ლევან თავდგირიძე, ოთარ ნადირაძე, რამაზ სურმანიძე (ზის). მარტი, 2012 წ.

ხნის განმავლობაში უკონტროლოდ მყოფი აქდენიზის სანაპიროს პლაკატები, ბოლო მოუღო ამ მხარეში გავრცელებულ ყაჩაღობებს და ადგილობრივი მთავრობა თავის გავლენის ქვეშ მოაქცია. 1818 წელს ხუსრევ-ფაშამ თავი დაანება აღმირალის მოვალეობას და დაინიშნა ტრაპიზონის გამგებლად. შემდეგ მუშაობდა ერზრუმის, ყარსის, ბოლუს და ეღრიბოზის გამგებლად. ერზრუმის გამგებლობის პერიოდში ამავედროულად სამხედრო მინისტრადაც მუშაობდა.

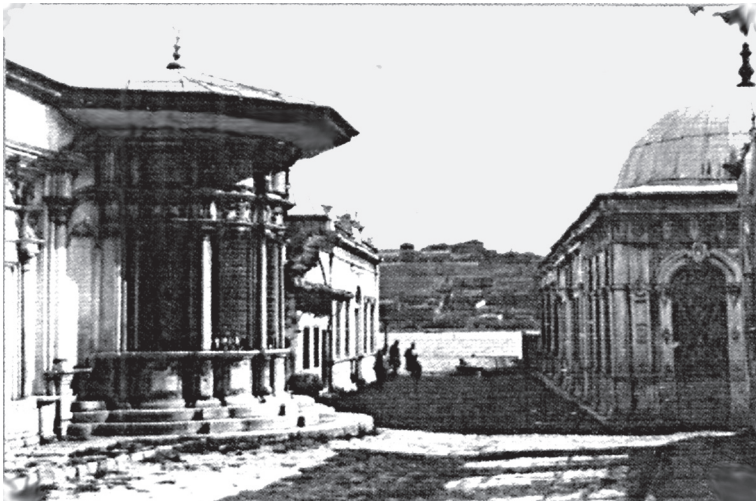
1822 წელს მორეას აჯანყების დროს სახიფათო საქმეებში ჩაბმამ, გაბედულებამ და მეზღვაურების წარმატებით გაძღოლამ ხუსრევ-ფაშას სახელი განადიდა და იგი ხელმეორედ დანიშნეს აღმირალად. მან ჩაახშო მორეას აჯანყება და ხელთ იგდო ისპარას კუნძული. შემდეგ კი გაემშურა ეგვიპტეში, რათა შეეკეთებინა დაზიანებული საზღვაო გემები. 1824 წელს შეუერთდა მისსოლონგის ომს. ეგვიპტეში ხუსრევ-ფაშის ყოფნისას, ქვეყნის გამგებელმა მეჰმეთ ალი-ფაშამ თავისი გავლენის დაქვეითება იგრძნო და ხუსრევი ფადიშაჰ მაჰმუდ მეორესთან დაასმინა. სულთანმა 1826 წელს ხუსრევ-ფაშას ჩამოართვა აღმირალის წოდება, მაგრამ ერთი წლის შემდეგ იგი მხედართმთავრად დანიშნა. სწორედ ამ დროს ხუსრევ-ფაშამ სიძლიერის უმაღლეს წერტილს მიაღწია. 1837 წელს მხედართმთავრის თანამდებობიდან იგი პარლამენტის უფროსად გადაიყვანეს.

ორი წლის შემდეგ გარდაიცვალა ფადიშაჰი მაჰმუდ მეორე, მისი ადგილი კი უფროსმა ვაჟმა აბდულ-მეჯიდიმ დაიკავა. 1839 წელს აბდულ-



მეჯიდის ხელდასმით ხუსრევ-ფაშა დიდი ვეზირი გახდა, მაგრამ ერთი წელიც არ გასულა, მის წინააღმდეგ აღძრულ იქნა საქმეები. იგი დამნაშავის და დევნილის სტატუსით გადაგზავნეს თექირდაღში, სადაც ერთი წელი დაჰყო, შემდეგ სტამბულში დაბრუნდა. 1846 წელს ხუსრევ-ფაშა წარადგინეს პარლამენტის განსაკუთრებულ წევრად და დააბრუნეს სამხედრო სამსახურში. 1847 წელს იგი მხედართმთავრობიდან გაათავისუფლეს, მაგრამ მაღალი რანგის წევრად პარლამენტში მაინც დარჩა. 1848 წელს პენსია დაუნიშნეს და საცხოვრებლად სანაპიროზე გადავიდა.

ხუსრევ-მეჰმეთ-ფაშა 1855 წელს ასი წლის ასაკში გარდაიცვალა და ეიუფ-სულთანში მდებარე სასაფლაოზე დაკრძალეს.



ხოსრო-ფაშა ერისთავი-ჩხეიძის ბიბლიოთეკა და საფლავი
ქ. სტამბოლში

* * *

ფადიშაჰი-მაჰმუდ მეორე თავისი ჩანაფიქრის მკაცრი განმასხვრციელებელი გამოდგა. ხელქვეითებიც მას ბაძავდნენ. ადმირალმა ხუსრევ-ფაშამ 1826 წელს, როგორც კი მიიღო სულთანის ბრძანება იანიჩარების კორპუსის გაუქმების შესახებ, ყოველგვარი წინაპირობის გარეშე, განსაკუთრებული სისასტიკე გამოიჩინა: გემზე მყოფი იანიჩარები ზღვაში გადაყარა და ამით ფადიშაჰს თავისი ერთგულება დაუმტკიცა. ოფიციალურ შეხვედრაზე სამხედრო მეზღვაურებს მის მიერვე ტუნისში ნაყიდი წითელი ფესები დაახურა და ისე წარსდგა ფადიშაჰის წინაშე. ფადიშაჰი ამ მოულოდნელობამ ძალიან გაახარა, მას მოეწონა მეზღვაურების ახალი თავსაბურავები და იმ დღიდან ბრძანა, ძველი ქაუქის (ძველებური თავსაბურავი, რომელზეც ჩალმას იხვევდნენ) და ქეჩის ჩაჩის ნაცვლად ფესი ეტარებინათ. ამგვარად, თურქეთში ფესის შემოტანა და რესპუბლიკის შექმნამდე მისი ტარება ხუსრევ-ფაშის დამსახურებაა.

მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ოსმალეთში რეფორმების თავი და თავი და სულთანის კარზე მნიშვნელოვანი როლის მოთამაშე სახელმწიფო მოხელე ხუსრევ-ფაშა იყო. მისი დამსახურებაა ჯარების მოდერნიზაცია. გარდა ამისა, მან მრავალი ნაწარმოები შექმნა. თაკსიმზე გახსნა ჰარბიეს სასწავლებელი და თავისი ქონების დიდი ნაწილი სხვადასხვა ქველმოქმედებაში დახარჯა. ხელფასები დაუნიშნა მეჩეთის იმამებს, მუეძინებს, მქადაგებლებსა და ედირნიდან ნაქშიბენდის თექქემდე



მოძრავ დერვიშებს. მისი ყველაზე დიდი შედეგრი ეიუფ სულთანში გახსნილი ბიბლიოთეკაა. ამ ბიბლიოთეკას 1015 წიგნი შესწირა. შემდგომში ხუსრევ-ფაშის მიერ შეწირული საგნების რაოდენობამ 714 ხელნაწერს და 445 ნაბეჭდ წიგნს მიაღწია. ამ წიგნებმა და დოკუმენტებმა რამდენჯერმე იცვალეს ადგილი. ისინი საბოლოოდ, 1957 წელს სულეიმანიეს ბიბლიოთეკაში დააბინავეს. ხუსრევ-ფაშამ სტამბოლში ეიუფ ბოსთან-ბურჯთან, აბანოს ქუჩაზე, ჰალიჯიოდღუში, ბუიუქდერეში და სუთლუჯეში თავისი ხარჯებით შადრევნები დაადგმევინა.

ადმირალის მოვალეობის შესრულებისას ხუსრევ-ფაშამ გაატარა ოსმალეთის საზღვაო ფლოტის რეფორმები. დაამზადებინა ფრეგატების, კორვეტის და ბრიგის ტიპის მსუბუქი გემები. სტამბულის გემთსაშენში პატარა ჰუსეინ-ფაშას (იხ.) მიერ დაწყებული გემები ჩაუშვა სამშენებლო დოკებში. წესრიგზე მოიყვანა ბაჰრიეს სასწავლებელი, გემთსაშენში დაამზადებინა მტკიცე აღჭურვილობით მოწყობილი, მყარი იალქნიანი სამხედრო გემები, ხოლო გამოუცდელი ბეჯღვაურებისთვის პირველი სწავლებები ჩაატარა, რამაც ახალგაზრდობაში დიდი ინტერესი გამოიწვია. მალე ამ სწავლებაში 12 000 სამხედრო მეზღვაური ჩაეწერა და სამხედრო ფლოტის პერსონალიც შეივსო.

ფადიშაჰის შემდეგ ხუსრევ-ფაშა ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო მოხელე იყო. იგი მუდამ ხუმრობით ლაპარაკობდა. მიუხედავად იმისა, რომ მოხუცი იყო, ყველას ახალგაზრდულ და სისხლმჩქეფარე ადამიანად ესახებოდა. რძესავით თეთრი წვერი, წითელი სახე,

დიდი, ნისკარტივით ცხვირი, პატარა თვალები, დიდი თავი და დაბალი ტანი მისი მთავარი ფიზიკური მახასიათებლებია. 35 წელი მაღალ თანამდებობებზე სამსახური მისი პოლიტიკური მოხერხებულობის მაჩვენებელია. ფადიშაჰის მიერ შემოღებული ევროპული მეთოდით ჯარისკაცების მომზადების პირველი კომენდანტი სწორედ ჰუსრევ-ფაშა იყო.



სოსრო მეჰმედ-ფაშა ერისთავი-ჩხვიძე
(უცნობი მხატვრის ნახატი)

55 წელი ვეზირად ყოფნის და ასი წლის ასაკის მიღწევის გამო მას დიდი ხუსრევ-ფაშას სახელი ეწოდა. ორჯერ იქორწინა. პირველი მეუღლე, ქართველი ქალბატონი ფატმა 1849 წელს გარდაიცვალა. მეორე მეუღლე, ჩერქეზი ქალბატონი ჰურიე, 1891 წელს

გარდაიცვალა. ხუსრევ-ფაშას საუკეთესო თვისებებიდან ერთ-ერთი, თავის დაქვემდებარებაში მყოფი პირების აღზრდა-გაწრთვნა და შემდეგ მათი სახელმწიფო სამსახურში მნიშვნელოვან პოზიციაზე დანიშვნა იყო. მეორე ქორცინებიდან შვილები არ გააჩნდა, ამიტომ აღსაზრდელებს საკუთარ შვილებად თვლიდა და უმაღლესი დონის განათლებას აძლევდა. მან გამოზარდა მეცხრამეტე საუკუნის ოსმალეთის ცნობილი სახელმწიფო მოხელეები, როგორც იყვნენ: დიდი ვეზირი მეჰმეთ რეშით-ფაშა, სულთანის სიძე ჰალილ-რიფათ-ფაშა, ვასიფ-მეჰმეთ-ფაშა, სადულაჰ-ფაშა, აბდი-ფაშა, ეთჰემ-ფაშა, სათვალისანი რეშით-ფაშა, ჰაირეთთინ-ფაშა, ფერჰათ-ფაშა, ჰუსეინ-ფაშა, ისქენდერ-ფაშა და სელიმ-ფაშა.*

ყველაზე მოხუცი და ყველაზე მდიდარი ფაშის ვეზირობის პერიოდზე ასეთ ამბავს ყვებიან: მურთაზ-ეფენდის ვაჟიშვილი, ალი-რიზა-ფაშა წინდაცვეთის დროს მამის რჩევის გათვალისწინებით დიდი ხუსრევ-ფაშასკენ ხელზე სამთხვევად გაემართა. ხუსრევ-ფაშამ რამდენიმე გულისამაჩუყებელი სიტყვით მიმართა, შემდეგ ჯიბიდან გასაღები ამოიღო, კარადა გააღო, გადაჩხრიკა და ბავშვს მიუბრუნდა: „შვილო, შენი შესაფერისი არაფერი დამრჩენია“-ო, უთხრა და, თითქოს უბრალო ყოფილიყო, ვერცხლის სამელნე და ძვირფასი თვლებით გაწყობილი ფინჯანი გადასცა. დიდი ხნის შემდეგ ალი რიზა-ფაშას ეს ნივთები გაუყიდია და აღებული ფულით მექაში სალოცავად

* უმრავლესობა ეთნიკური ქართველია, ამიტომ მათი ბიოგრაფიის შესასწავლად მკვლევარის წინაშე საინტერესო სამეცნიერო ასპარეზი იშლება (რ. ს.).

წასულა, იქ კი ღოცვები მისი ნათლიას სულის საოხად ჩაუტარებია.

ასეთია თურქი ისტორიკოსის მურატ კასაპის მიერ მოძიებული მასალების საფუძველზე შედგენილი ხუსრევ-მეჰმედ-ფაშის ბიოგრაფია.²⁶

დავით ჯანელიძე

ახლა მოვუსმინოთ ქართველ მეცნიერს დავით ჯანელიძეს, რომელმაც ათეულობით უცხოური წყარო მოიშველია, რათა სრულყოფილად გადმოეცა ხოსრო-ფაშის ცხოვრება და მოღვაწეობა.

დავით ჯანელიძე ხოსრო-ფაშას ტყვედყოფილს უწოდებს და მის მოქმედებას იანიჩართა ტრაგიკულ აღსასრულთან მჭიდრო კავშირში მოიაზრებს. მეცნიერი ეყრდნობა ფრანგი მოგზაურის ჟოზეფ მიშოს ჩანაწერებს და ამბობს, რომ სმირნას (ახლანდელი იზმირი რ. ს.) ფაშას **მეჰმედ-ეფენდის** ბრალად დასდეს იანიჩარებთან საეჭვო ურთიერთობა, დამნაშავედ სცნეს და სულთანმა მაჰმუდ II-მ მას სიკვდილი მიუსაჯა, განაჩენის აღსრულება კი მაშინდელ კაფუდან-ფაშა (ადმირალი) ხოსროს დაავალაო.

მიუხედავად იმისა, რომ მეჰმედ-ეფენდი ბავშვობის მეგობარი იყო, ხოსრო-ფაშას უფლება არ ჰქონდა ამ საშინელ დავალებაზე უარი ეთქვა. თუმცა შეეცადა მეჰმედ-ეფენდისათვის თავდაცვის ან გაქცევის საშუალება მიეცა. ამ მიზნით იგი ხომალდით სმირნაში ჩავიდა და მეჰმედ-ეფენდის ეწვია. მასპინძელმა ყრმობისდროინდელი ძმობილი სიხარულით მიიღო და ზღაპრული ზეიმი გაუმართა. გამომშვიდობებისას

ხოსრევ-ფაშამ მეგობარს საჩუქრად ინგლისური თოფი და ძვირფასი არაბული ბედაური აჩუქა, თვითონ კი სომალდზე დაბრუნდა.



დავით ჯანელიძე (1924–1987)
ისტორიკოსი, პედაგოგი, პოეტი, მთარგმნელი

ამ საჩუქარმა მეჭმედ-ეფენდის ახლობლებში ორგვარი აზრი წარმოშვა: ერთნი ფიქრობდნენ, რომ ამ საჩუქრის უკან ღალატი იმალებოდა, ხოლო მეორენი თვლიდნენ, რომ თოფის და ცხენის ჩუქებით ხოსრო-ფაშა მეჭმედ-ეფენდის გაქცევის ან თავდაცვის საიდუმლო ნიშანს აძლევდა.

მართლაც ხოსრო-ფაშამ მოხერხებულად სცადა მეგობრისათვის საფრთხის აცილება, გარემოცვამაც ურჩია მეჭმედ-ეფენდის სასჯელს გაქცეოდა, ე. ი. ან თავი დაეცვა, ანდა სადღაც გადამალულიყო.

როგორც ირკვევა, საჩუქრების ასეთი მიზნით ბოძება იმ დროს ბევრი ქვეყნის პრაქტიკაში, მათ

შორის სპარსეთში, ოსმალეთში და საქართველოშიც (ერეკლე II-ის დროს) ყოფილა. ამიტომ, შეუძლებელია არ ცოდნოდა სმირნას ფაშას ასეთი საჩუქრების სიმბოლურობაზე, მაგრამ მან ვერ გამოიჩინა საჭირო სიფრთხილე, მიხვედრილობა და შორსმჭვრეტელობა. უგულვებელყო თავისი უახლოესი თანამებრძოლების რჩევა და მეგობრისაგან პრაქტიკულად სიკვდილს-გადარჩენილი ყოველგვარი მიწვევის გარეშე თავისი ფეხით ავიდა აღმირალ ხოსრო-ფაშას ხომალდზე. ბუნებრივია, სიკვდილმისჯილი კაიუტაში შესვლისთანავე დააპატიმრეს და გადაიყვანეს მეორე, პატარა ხომალდზე, რომელმაც კუნძულ მეტელინისაკენ აიღო გეზი. ნავსადგურში შესვლისას მეჭმედ-ეფენდის ხომალდზევე მოკვეთეს თავი და კუნძულის მმართველს ჩააბარეს, რომელმაც იგი სულთანის კარს გაუგზავნა.

დ. ჯანელიძე სვამს კითხვას: თუ ხოსრო-ფაშას მეგობრის გადარჩენა სურდა, სიტყვიერად რატომ არ მისცა რჩევამ და თვითონვე პასუხობს: სიტყვიერი გაფრთხილება მისიის მიზნის გამხელას და გამომზეურებას ნიშნავდა, რაც ხოსროსათვისაც სახიფათო იყო. მართალია, იგი მცირე ამალით, მხოლოდ სამი კაციით ესტუმრა მეჭმედ-ეფენდის, მაგრამ ესეც საკმარისი იყო მათი მისვლის მიზეზის გახმაურებისათვის. მეჭმედ-ფაშას სიკვდილით მაინც დასჯიდნენ და არაა გამორიცხული, რომ სულთანის საიდუმლო დავალების გამხელა დალატად ჩაეთვალიათ და იგი ხოსრო-ფაშისათვისაც სასიკვდილო განაჩენით დასრულებულიყო.

ხოსრო-ფაშა ერისთავი-ჩხეიძის აღზრდილები

როგორც მურატ კასაპი წერს, ხოსრო-ფაშას შვილები არ გააჩნდა (იგულისხმება ოსმალეთი, აჭარაში კი მან შთამომავლობა დატოვა), ამიტომ ოსმალეთში მან გაზარდა სხვები, უპირატესად ქართველები, რომლებიც შემდგომში ოსმალეთის ცნობილი სახელმწიფო და სამხედრო მოხელეები გახდნენ (მათი სია იხ. თავში, „თურქი მეცნიერი მურატ კასაპი:“).



ხოსრო ერისთავი-ჩხეიძის აღზრდილი ვასიფ-მეჰმედ გუჯაბიძე

დ. ჯანელიძე ხოსრო-ფაშის ცხოვრების მრავალ საინტერესო ეპიზოდს ეხება, მათ შორის მის მიერ ქართველ ტყვედყოფილთა გამოსყიდვას, აღზრდას და

დაწინაურებას.* ამ მხრივ სამაგალითოა **ქართველი ჰალილ-რიფათ ფაშის** ცხოვრება. იგი სულთან მაჰმუდ II-ს სიძე გახდა. ამგვარად, ქართველმა ჭაბუკმა, რომლის ქართული სახელ-გვარი სამწუხაროდ ჯერ-ჯერობით უცნობია, ოსმალეთში ცოლად შეირთო დედით ქართველი სულთანის, მაჰმუდ II-ს და მისი ქართველი მეუღლის ფატიმა ქუთათელაძის (ბეზმიალემ-ვალიდე სულთანის) ქალიშვილი. ბუნებრივია, ჰალილ-ფაშა თავისი აღმზრდელის, ხოსრო-ფაშის, ხოლო ქორწინების შემდეგ, სულთანისა და დედოფლის ხელდასმით აღზრდა, ამიტომ მოკლედ ვისაუბრებთ ჰალილ-რიფათ-ფაშის ბიოგრაფიაზეც.

დ. ჯანელიძე ამჯერად ფრანგ ავტორს ლ. დობინოს იმოწმებს და ამბობს, რომ „ჰალილი,

* ერთ-ერთ მათგანზე ვასიფ-მეჰმედ-ფაშა გუჯაბიძეზე ცალკე ნაშრომი გამოვაქვეყნეთ (იხ. ჟ. „ჭოროხი“ №1, 2012 წ. გვ. 80-83). აქ საჭიროდ ვთვლით მოვიტანოთ ვასიფ-მეჰმედ-ფაშა გუჯაბიძის, როგორც ხოსრო-ფაშა ერისთავი-ჩხეიძის აღზრდილისა და დაწინაურებულის მოკლე ბიოგრაფია ჩვენივე წერილიდან:

ვასპი (ვასიფ) მეჰმედ-ფაშა გუჯაბიძე წარმოშობით გურიის სოფელ ჩოჩხათიდანაა. დაბადებული უნდა იყოს 1800–1805 წლების ახლო ხანებში. 1819-20 წლებში გურიაში ანტირუსული გამოსვლების დროს 15-20 წლის ასაკში მყოფი ჭაბუკი ოსმალებს მიჰყიდეს. ოსმალეთში ჩაყვანილი ტყვე დიდგვირმა ხოსრო-მეჰმედ-ფაშა ერისთავმა-ჩხეიძემ გამოისყიდა, აღზარდა და ხელი შეუწყო მის თანამდებობრივ დაწინაურებას. ვასიფმა დაამთავრა სამხედრო სასწავლებელი, მონაწილეობდა ბოსფორის რაიონში და ყარსის ბრძოლებში, მალე გახდა გენერალი, ხოლო შემდეგ ოსმალეთის მუშირი (მარშალი).

ვასიფ-მეჰმედ-ფაშა გუჯაბიძე გარდაიცვალა 1865 წელს, დაკრძალულია უსკუდარში, ჰუდო-ეფენდის საფარში.

ვასიფ-ფაშას ცოლად ჰყავდა ქართველი აღა-ჰუსეინ-ფაშის ქალიშვილი. მასთან ქალ-ვაჟი შეეძინა. ვაჟი ადრე გარდაიცვალა, ხოლო ქალიშვილის შთამომავლობამ დღემდე მოადგია.



ხონთქარ-მაჰმუდის (1808-1839) პირველი სიძე, იყიდეს საქართველოში, ჩამოიყვანეს სტამბოლში და მიჰყიდეს მოხუც სერისკირს ხოსროს და დიდხანს ამ უკანასკნელის კეთილგანწყობილებით და მფარველობით სარგებლობდა, შემდეგ ხოსრომ იგი უზენაეს პოსტებზე დააწინაურა.²⁷



ხოსრო ერისთავი-ჩხეიძის აღზრდილი, წარმოშობით ქართველი, ჰალილ-რიფათ-ფაშა

ჰალილ-ფაშა, ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ სულთანის სიძე გახდებოდა, ხონთქარის კარზე დიდი პატივით იყო გარემოსილი და მას ვეროპის ჯართა სერასკირის (გენერალსიმუსის) უმაღლესი სამხედრო წოდება მიენიჭა. ქართველ ჭაბუკს ხშირად გზავნიდნენ მეზობელ ქვეყნებში, მათ შორის რუსეთშიც. თუმცა არმიაში რუსული წესების დანერგვა არ შედიოდა სულთანის გეგმებში, ჰალილ-ფაშა კი მისდაუნებურად

ასე მოიქცა: ოტომანთა არმიაში შემოიღო მეფის რუსეთის სამხედრო წესდება და რუსული სამხედრო ადკაზმულობა. ეს სიახლე, როგორც ფორმით (ტანსაცმელი) ისე შინაარსით (წესდება), ორ მტრულად განწყობილ და სიძულვილით აღსავსე ქვეყნის ჯარებს შორის ერთგვარ მსგავსებას შექმნიდა, მაგრამ ევროპის ქვეყნების ჩარევით გეგმა განუხორციელებელი დარჩა და სულთნის სიძე ჰალილ-ფაშაც ამჯერად გადაურჩა მკაცრი სიმაჰრის რისხვას. თუმცა მხოლოდ ცოტა ხნით.

ჰალილ-ფაშას ახლა სხვა უსიამოვნება შეხვდა. მას დააბრალეს ორი მოხელის მოწამლევა (აღბათ, ჰალილის დიდი თანამდებობიდან ჩამოქვეითების მიზნით, რ. ს.), იგი გადააყენეს თანამდებობიდან, აჰხადეს ევროპის სერასკირის წოდება და გააძევეს შორეულ მხარეში. მტრებმა ჰალილს ბრალდება ისე შეუკერეს, რომ მას ვერც მისმა ყოვლისშემძლე აღმზრდელმა ხოსრო-ფაშამ უშველა.²⁸

უადგილო არ იქნება მკითხველს გავაცნოთ ხოსრო-ფაშა ერისთავი-ჩხეიძის აღზრდილის ჰალილ-ფაშის საკმაოდ დაზუსტებული ბიოგრაფია, რომელიც მურატ კასაპმა თავის ზემოთდასახელებულ წიგნში შეიტანა. ავტორი დაბეჯითებით ადასტურებს, რომ ჰალილ-ფაშა ქართული წარმოშობის ოსმალეთის სახელმწიფო მოხელეა. იგი სულთან მაჰმუდ II-ისა და სულთან აბდულ-მეჯიდის ზეობის პერიოდში სხვადასხვა დროს მუშაობდა თავდაცვის მინისტრის, შეიარაღებული ძალების მთავარსარდლის და სადესანტო შეიარაღების სარდლის თანამდებობებზე. სწავლობდა ხოსრო-ფაშას სასწავლებელში, მოიპოვა მისი ნდობა

და ჯერ „მუჰურდარი“ (პირი, რომელიც განკარგავს სახელმწიფო ბეჭედს), შემდეგ კი ხაზინის მმართველი გახდა. 1827 წელს ჰალილმა მიიღო ბეგების უფროსის წოდება, დაინიშნა ნიდღეს ქონების მართვის უფროსის თანამდებობაზე, შემდეგ კი იგივე თანამდებობებზე მუშაობდა ქირშეჰირსა და ნავშეჰირში. რუსული თავდასხმების დაწყების შემდეგ ჰალილ-ფაშა დაბრუნდა სტამბოლში და დაინიშნა „სერ ასკერ კაიმაკამის“ პოსტზე. ამავე დროს მუშაობდა სამხედრო საქმეთა რეგისტრატორის და „შერიფის“ თანამდებობებზე.

1829 წელს ჰალილ-ფაშა დანიშნეს ელჩად რუსეთში. დაბრუნების შემდეგ გახდა „ქაფთანი დერია.“* ამ თანამდებობაზე მუშაობისას შეიარაღებულ ძალებში გაატარა ზოგიერთი რეფორმა, განსაკუთრებით მისი გაახალგაზრდავების თვალსაზრისით. ჰალილ-ფაშამ შექმნა ჯგუფი, რომლის კომპეტენციაში შედიოდა მშვიდობიანობის დროს შეიარაღებული ძალების წვრთნები. საბერძნეთისათვის გადაცემული კუნძულების რიცხვისა და საზღვრების დასადგენად, 1831 წელს ხმელთაშუა ზღვაზე განახორციელა საზღვაო სამხედრო გასვლები. 1836 წელს დაინიშნა „სერ ასკერის“** თანამდებობაზე. 1839 წელს იგი დაინიშნა ვაჭრობის მინისტრის თანამდებობაზე.

1842 წელს – პარლამენტის საკანცელარიო საქმეთა მმართველად და პარლამენტის საკანცელარიო დეპარტამენტის ხელმძღვანელად. 1843 წელს ჰალილ-

* შეიარაღებული ძალებიდან დემობილიზაციის და არმიის შევსების ხელმძღვანელი.

** ჯარის მეთაური (სერ-მეთაური, ასკერი-ჯარი).

ფაშა კვლავ „ქაფთანი დერიას“ თანამდებობაზე დააბრუნეს. ამ პერიოდში იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა შეიარაღების საქმეთა კომიტეტის შექმნასა და შეიარაღებული ძალებისთვის მის ნაყოფიერად გამოყენებას.



ხოსრო ერისთავი-ჩხეიძის აღზრდილი, წარმოშობით ქართველი, ჰალილ-რიფათ-ფაშა

1845 წელს ჰალილ-ფაშა დაინიშნა ტრაპიზონის გუბერნატორის თანამდებობაზე. 1847 წელს მონაწილეობდა პარლამენტის მუშაობაში და კვლავ ასრულებდა (უკვე მესამედ) „ქაფთანი დერიას“ უფროსის მოვალეობას. 1848-1854 წლებში მუშაობდა აიღინის (ეგეოსის ზღვის მიმდებარე ტერიტორიაზე) XVI-XVII საუკუნეებიდან არსებული სამთავროს და

ბურსას გუბერნატორის თანამდებო-ბობებზე. 1854-1855 წლებში, ამჯერად უკვე მეოთხედ, დაუბრუნდა „ქაფთანი დერიას“ თანამდებობას. ჰალილ-ფაშა გარდაიცვალა 1860 წელს. დასაფლავებულია სტამბოლის ეიუფსულთანის რეგიონში მდებარე მისსავე სახელობის სასაფლაოზე.



ჰალილ-რიფათ-ფაშის საფლავი სტამბოლის ეიუფ სულთანში

ჰალილ-რიფათ-ფაშამ ორჯერ იქორწინა. სულთან მაჰმუდ II-ს მიაჩნდა, რომ მისი 25 წლის ქალიშვილის – სალიჰასთვის შესაფერისი ქმარი იქნებოდა სადესანტო შეიარაღების სარდალი ჰალილ-რიფათ ფაშაო. 1834 წლის 10 სექტემბერს ჰალილ-რიფათ-ფაშას ჩირაღან საჰილის სარაიაში ლურჯ საყელოიანი ჰარვანი ჩააცვეს და გამოუცხადეს, რომ მან მიიღო სამეფო ოჯახის სიძის წოდება. ამ გადაწყვეტილების დამადასტურებელი წერილი მას

სახელმწიფო საკანცელარიო საქმეთა ხელმძღვანელმა მეჰმეთ-საითმა გააცნო. ისლამის კანონების დაცვით ქორწინების რიტუალი 1834 წლის 1 მაისს ჩაატარა შეიხულ ისლამ მექქიზადე მუსტაფა ისიმმა.

ჰალილ-ფაშის მეუღლე სალიჰა ადრე, 1843 წელს გარდაიცვალა და დასაფლავებულია მამის, მაჰმუდ II-ის სახელობის სასაფლაოზე. ჰალილ-რიფათ ფაშას სალიჰასთან ქორწინებიდან ერთი ვაჟიშვილი და ერთი ქალიშვილი შეეძინა. 1835 წელს დაბადებული ვაჟიშვილი აბდულლაჰი 1837 წელს, ორი წლის ასაკში გარდაიცვალა და დაასაფლავეს ბაბუას, მაჰმუდ II-ის სახელობის სასაფლაოზე. 1837 წელს დაბადებული მეორე ვაჟიშვილი – ჯავითიცი იქვეა დასაფლავებული.



ჰალილ-ფაშის შვილი
მაჰმუდ-ფაშა

ერთ-ერთი ქალიშვილი, რომელიც ჰალილ-ფაშას პირველი ცოლისგან შეეძინა, გათხოვდა მეჰმედ ალი-ფაშაზე და ამ ქორწინებიდან დაიბადა სულთან აბდულ-ჰამით II-ის თანაშემწე ალი ფუათ-ფაშა. მეორე ქალიშვილი აიშე გათხოვდა სევერ-ფაშაზე, ხოლო მესამე ქალიშვილი – ქულაქსიზ-ზადე მუსტაფა-ზე.

ჰალილ რიფათ-ფაშა იყო პროგრესულად მოაზროვნე სახელმწიფო მოხელე. მხატვრობით დაინტერესებული და ამავე დროს რამდენიმე პორტრეტის ავტორიც.



ჰალილ-ფაშის შვილიშვილი
 სებასტიან-ბეი

ჰალილ-ფაშა თავისი აღმზრდელის ხოსრო-ფაშის დახმარებით დაეუფლა არაბულ, სპარსულ, ფრანგულ და იტალიურ ენებს. იყო ისტორიის საუკეთესო მცოდნე. ამასთანავე იგი მარჯვე და დაუცდენელ მსროლელთა რიგებშიც ირიცხებოდა. ჰალილ რიფათ-ფაშამ, იზმირის გუბერნატორის თანამდებობაზე მუშაობის პროცესში ჩამოაყალიბა იზმირის სამოქალაქო რეესტრის არქივი, შექმლო რეგიონში მშვიდობის დამყარება და იზმირის სახელმწიფო საავადმყოფოს დაარსება. ჰალილ-ფაშა, როგორც ვთქვით, ოთხჯერ მუშაობდა „ქაფთან დერიას“ თანამდებობაზე, რაც მთლიანობაში შვიდ წელიწადს, ოთხ თვესა და ექვს დღეს შეადგენს.²⁹

* * *

ისტორიკოს მიხეილ სვანიძეს ხოსრო-ფაშის ერთ-ერთ კონკურენტად, „მტრად“ მიაჩნია მუსტაფა-რაშიდ-ფაშა (დ. 1800 წ.). ის ყოფილა დარიბი ოჯახის შვილი, რომელიც გავლენიანი სიძის დახმარებით, დიდი ვეზირის კანცელარიაში მოხვდა, საკმაოდ დაწინაურდა, ბეგის წოდება მიიღო, ხოლო 1834 წელს საფრანგეთში ელჩად გაუშვეს. აქ იგი გაეცნო ევროპულ სახელმწიფო მოწყობას. სამი წლის შემდეგ ოსმალეთში დაბრუნდა და საგარეო საქმეთა მინისტრის პოსტი დაიკავა. როგორც ჩანს, ახალგაზრდა მოხელე მომხრე იყო წინასწარი სამზადისის გარეშე, ოსმალეთში რეფორმების სწრაფად გატარებისა, რასაც არ ეთანხმებოდნენ უმაღლესი პორტას საბჭოს მეთაური ხოსრო-ფაშა და შინაგან საქმეთა მინისტრი აქიფ-ფაშა. ისინი მიზანშეწონილად თვლიდნენ რეფორმების საცდელად გატარებას ჯერ თურქეთის იმპერიაში შემავალი აზიისა და ევროპის ორ სანჯაყში. სწორედ ამ დროს გარდაიცვალა სულთანი მაჰმუდ II, რამაც შეაფერხა რეფორმების განხორციელება. მიუხედავად ამ სერიოზული მიზეზისა, რეფორმების შეფერხებას მ. სვანიძე ხოსრო-ფაშის კონსერვატორობას მიაწერს, რაც ჩვენი აზრით, სწორი არ უნდა იყოს.³⁰ ამაზე მეტყველებს ხოსრო-ფაშის მოღვაწეობა, რომელშიც დოკუმენტურად დასაბუთებულია მისი დიდი სწრაფვა ოსმალეთის სახელმწიფოს ახლებურად მოწყობისათვის.

სულთან მაჰმუდ II-ის სიცოცხლის ბოლო წლებში სტამბოლში განსაკუთრებით იმატა ძარცვა-ყაჩაღობის



შემთხვევებმა. ამის მიზეზი ნაწილობრივ ისიც იყო, რომ მეზობელ ქვეყნებში გამკაცრებული კანონების გამო დაღმაცია-აღბანეთიდან და სარდინია-კორსიკიდან ქურდებმა ოსმალეთს მიაშურეს. საზოგადოების უკმაყოფილებამ ყოველგვარ ზღვარს გადააჭარბა.

სულთანის დავალებით საგანგებოდ შეიკრიბა სტამბოლის დივანი (სულთანის საბჭო, რომელშიც შედიოდნენ დიდგვაროვნები და ქვეყნის დიდმოხელეები, რ. ს.), რომელსაც საბჭოს პრეზიდენტი ქართველი დიდგვზირი ხოსრო-ფაშა ერისთავი-ჩხეიძე თავმჯდომარეობდა. პირადად მან სამსჯელოდ გამოიტანა მის მიერ დიდი ხნის წინ ნაფიქრალი და ათასჯერ განსჯილი, ოსმალეთის სახელმწიფო პოლიციის შექმნის პროექტი, რომელიც მისივე დაკვეთით და კარნახით დაიწერა. მარტივი და საკმაოდ მოქნილი ენით შედგენილი პროექტის შესრულება დიდ ხარჯებს არ მოითხოვდა, მაგრამ დივანზე მისი მიღება და დაკანონება არ მოხერხდა. ამის მიზეზი კი ის იყო, რომ პროექტი ეწინააღმდეგებოდა მმართველებთან ფარულ კავშირში მყოფ დივანის წევრების, მაღალჩინოვნიკების, წარჩინებული ყაზალების საიდუმლო თუ აშკარა მოქმედებას. მათი რიცხვი სულთანის კარის უმაღლეს ორგანოში კი საკმაოდ დიდი იყო.

დ. ჯანელიძეს თავის წიგნში მოყავს უცხოელთა ჩანაწერები, რომლებიც ქართველი თავადიშვილის ხოსრო-ფაშის პიროვნების შესახებ საკმაოდ სრულ დახასიათებას იძლევიან. ამ მხრივ საინტერესოა აბდარ-რაჰმან-ჯაბარტის მიერ ფრანგულ ენაზე 1838 წ. შედგენილი დღიური, საიდანაც ჩვენ საინტერესო

ფრაზები ამოვიღეთ: ხოსრო-ფაშა „საქართველოში დაიბადა. ჯერ მონა იყო ხონთქარ აბდულ-ჰამიდისა, შემდეგ კი მისი პაუი (ახალგაზრდა აზნაური, რომელიც ემსახურებოდა სულთანს და გადიოდა რაინდობისათვის მზადების საწყის საფეხურს, რ. ს.). აღიზარდა სერაღში* სახელგანთქმულ ჰუსეინ-ფაშასთან (იგივე ქუჩუკ-ჰუსეინი). ისინი ერთად იზრდებოდნენ, შემდეგ ხუსრევი ჰუსეინის ხაზინადარი გახდა.“ ავტორის მომდევნო სიტყვები იმდენად შთამბეჭდავია, რომ სხვა არაფერია საჭირო, მარტო მისი წაკითხვით შეიძლება შეგეგმნას წარმოდგენა ჭეშმარიტ ქართველ დიდგვაროვანზე: „ჭაბუკობიდანვე ხოსროვი დიდი უნარით და ჭკუით გამოირჩეოდა. კეთილშობილება მანერებში, ალერსიანობა და მომხიბვლელობა უცხოელებთან ურთიერთობაში, სიამაყე თავისიანების წინაშე.“³¹ „თავისიანებში“ უნდა ვიგულისხმოთ არა სულთნის კარზე მყოფი მოხელეები, არამედ ხოსრო-ფაშის თანამემამულეები: დედით ქართველი სულთან მაჰმუდ II, მისი მეუღლე ქართველი ფატიმა ქუთათელაძე, იგივე პატარა ხუსეინ-ფაშა, მის მიერვე აღზრდილი მრავალრიცხოვანი ქართველები და ა. შ.

ბუნებრივია, გაჩნდება კითხვა, ტყვე ან მონა როგორ შეიძლებოდა დიდი სამხედრო ჩინოვნიკი ან ვეზირი გამხდარიყო?

როგორც ჩანს, მონებთან დაკავშირებით ოსმალეთში ადრე სხვა კანონები მოქმედებდა. მონა ომში, ან მშვიდობიანობის დროს თავს თუ

* სულთანის რეზიდენცია.



გამოიჩენდა, მას სამხედრო ჩინს ნახტომისებურად აძლევდნენ. თუ კვლავ განაგრძობდა წარმატებებს, იგი შესაძლოა სარდლის ან ვეზირის დონემდე ამაღლებულიყო. რაც მთავარია, ძველ ოსმალეთში დაწინაურების დროს ეროვნების მოტივით არავითარი შეზღუდვა არ არსებობდა. მთავარი იყო მუსლიმანური რწმენა, თანდაყოლილი ნიჭი და განსწავლულობა. სწორედ ამ თვისებებით დაწინაურდნენ ხოსრო-ფაშა, მისი ქართველი მეგობრები და აღზრდილები. ამ მხრივ ხოსრო ერისთავი-ჩხეიძე ტიპური უცხოელია, რომლისთვისაც ხელი არ შეუშლია მის ეროვნებას; მას შესაბამისი განათლება აღიარა ისლამი, ჰქონდა ხოლო შემდგომში საკუთარი ნიჭის წყალობით ოსმალეთის პირველი ვეზირი გახდა, რომელიც სულთანის შემდეგ მეორე კაცად ითვლებოდა.

* * *

ძალზე საინტერესოა ხოსრო-ფაშის მეგობრის და თანატოლის, წარმომავლობით ქართველის **პატარა ჰუსეინ-ფაშის** ბიოგრაფიაც (პატარა დაბალი ტანის გამო შეარქვეს). იგი ხოსროზე ადრე დაწინაურდა სულთანის კარზე, ამიტომ ხოსროს წინსვლაში ჰუსეინ-ფაშამაც ერთგვარი დადებითი როლი შეასრულა.

ჰუსეინი (მისი ქართული სახელ-გვარი და სადაურობა უცნობია), 1757 წელს დაბადებულა. 1768 წელს, ე. ი. 11 წლის ასაკში, მის დასთან ერთად იბრაიმ-ფაშამ საქართველოდან ჩამოიყვანა და სულთან მუსტაფა III-ს საჩუქრად გადასცა. ჰუსეინი სულთანის



ხოსრო ერისთავი-ჩხეიძის მეგობარი, ქართველი მოღვაწე
სულთანის კარზე, ჰუსეინ-ფაშა (ქუჩუკი)

ვაჟის სელიმის (შემდგომში სელიმ III) თანატოლი იყო, ბიჭები ერთმანეთს დაუახლოვდნენ და ძმადნაფიცები გახდნენ. ისინი ერთად იზრდებოდნენ. ერთხელ მუსტაფა III- მტრებმა გადაწყვიტეს თავს დასხმოდნენ სელიმს, რათა თავიდან მოეშორებინათ მომავალი კანონიერი სულთანი. ეს განზრახვა სრულიად შემთხვევით გაიგო ჰუსეინის დამ, გულ ჰაირმა და ძმას შეატყობინა. ჰუსეინის სიმამაცით და მოხერხებით სელიმი სიკვდილს გადაურჩა. ამ ამბავმა ჰუსეინი კიდევ უფრო დააახლოვა სულთანის კარს და თვით ტახტის მემკვიდრეს.



ჰუსეინმა შესაფერისი განათლება ენდერუნში მიიღო. 1789 წელს, როცა სელიმი სულთანი გახდა, ჰუსეინი მთავარ მცველად დაინიშნა, სამი წლის შემდეგ კი იგი ოსმალეთის მიმდებარე ყველა ზღვის კაპიტნად დააწინაურეს. 1792 წელს ჰუსეინმა ცოლად შეირთო სულთან აბდულ-ჰამიდ I-ის ქალიშვილი, 36 წლის ესმა და იგი სასახლის სიძე გახდა.

პატარა ტანის ქართველი ჰუსეინ-ფაშა ძალიან დიდი ჭკუა-გონების და ფიზიკურად ძლიერი კაცი იყო, ამავე დროს სპეტაკი, პატიოსანი და საზრიანი. მისი კაპიტნად მოღვაწეობის დროს განხორციელდა ოსმალეთის ფლოტის რეფორმა, აშენდა ოცამდე ახალი გემი, გადახალისდა მთელი საზღვაო სისტემა, აშენდა წყალსაცავები და პორტები, გაუმჯობესდა მეზღვაურთა მომზადება სინოპსა და როდოსში. მისი ვაჟკაცური ქმედებით აღკვეთილ იქნა ოსმალეთის პორტებზე ცნობილი მეკობრეების ლამბროს და ქარაქაჩანის თავდასხმები.

ხუსეინ-ფაშა სულთან სელიმ III-ს პირველი და ერთგული ვეზირი გახდა, სარგებლობდა მისი უსაზღვრო სიყვარულით, ღებულობდა ჯილდოებსაც, მაგრამ ამას შურიანთა დიდი სიძულვილი მოჰყვა. სასახლეში მას მრავალი მტერი გაუჩნდა.

1797 წელს ბალკანეთში, ფაზვანდოღლუს მეთაურობით იფეთქა ანტიოსმალურმა აჯანყებამ. სულთანმა აჯანყების ჩასაქრობად მამაცი გურჯი ჰუსეინ-ფაშა გაგზავნა. მან შეძლო მღელვარების დაცხრობა, ხოლო მეთაური ფაზვანდოღლუ შეიპყრო და სტამბოლში ჩამოიყვანა. სულთანმა მას სიკვდილი მიუსაჯა, მაგრამ ხუსეინის ჩარევით სელიმ III-მ იგი არამარტო შეიწყალა, არამედ

სერალის მცველად დანიშნა. ამ ქმედებით ხუსეინ-ფაშამ ოსმალეთში და ბალკანეთის ქვეყნებშიც დიდი ჰუმანისტის სახელი მოიხვეჭა.

პატარა ჰუსეინ-ფაშის სამხედრო ნიჭს მიაწერენ ეგვიპტიდან ნაპოლეონის გაძევებას. მან ხელთ იგდო კაიროს ციხის გასაღები და იგი ვინმე ჰაირეთთან ადას ხელით სულთანს გაუგზავნა. საყურადღებოა, რომ ეგვიპტეში ლაშქრობის დროს პატარა ჰუსეინ-ფაშას მხარში ედგა, როგორც მისი საიმედო სარდალი და მეგობარი ხოსრო-ფაშა ერისთავი-ჩხეიძე. ეგვიპტეში ფრანგების მარცხის მიუხედავად, ჰუსეინ-ფაშამ საფრანგეთთან კარგი ურთიერთობა დაამყარა. ამაში დიდი იყო ხოსრო-ფაშის დამსახურებაც. ამიტომ აღარავის გააკვირვებია, როცა ჰუსეინ-ფაშამ ეგვიპტეში გვარდიის უფროსად თავისი მეგობარი ხოსრო-ფაშა ერისთავი დანიშნა. აქედან იწყება ხოსროს თანამდებობრივი აღმასვლა, რაც თანამემამულე პატარა ფაშის გულმოდგინების შედეგი იყო. მალე ხოსრო ერისთავი-ჩხეიძე ეგვიპტის მეფის ნაცვალი გახდა, რაც თავისთავად მის დიდ სამხედრო-ადმინისტრაციულ ნიჭზე მეტყველებს.*

1801 წელს ჰუსეინ-ფაშა სტამბოლში დაბრუნდა და ორი წელი ეგეოსის ზღვის კუნძულების, მორეას ნაპირების გამაგრებას მოანდომა.

* მკითხველს შეუძლია ეს თანამდებობა შეადაროს კავკასიის მეფისნაცვლის მოვალეობას, რომლის გამგებლობაში შედიოდა აზერბაიჯანი, საქართველო, სომხეთი, სტრავროპოლის და კრასნოდარის გუბერნიები, მთელი ჩრდილო კავკასია როსტოვამდე. (რ. ს.). ჰუსეინ-ფაშა ქუჩუკის მოღვაწეობაზე ვრცლად იხ. დავით ჯანელიძე. საქართველო და აღმოსავლეთი თბილისი. 1984 წ. გვ. 310-323.



პატარა ჰუსეინ-ფაშა გურჯი 1803 წლის 8 აპრილს გარდაიცვალა. ამ ამბავმა დიდი მწუხარება გამოიწვია, როგორც სულთან სელიმის კარზე, ასევე საფრანგეთშიც. ნაპოლეონმა სამძიმარი გამოუცხადა ოსმალეთის ელჩს, ხოლო ქართველ ჰუსეინს ეგვიპტის მეორედ დამმორჩილებელი უწოდა. ჰუსეინ-ფაშა ქაბრიეიუფ-სულთანის სასაფლაოზე დაკრძალეს. მისი და გულ-ჰაირ-ხანუმი კი 1837 წელს გარდაიცვალა და ლაღელიშის სასაფლაოზე განისვენებს.



ჰუსეინ-ფაშის (ქუჩუკის) საფლავი

ჰუსეინის მეუღლე ესმა-ხანუმი 1848 წელს გარდაიცვალა და სულთან მაჰმუდ II-ს სასაფლაოზე მიუჩინეს განსასვენებელი ადგილი.

სტამბოლში დღესაც შემორჩენილია ჰუსეინ-ფაშისა და ესმა-ხანუმის სახელზე აშენებული ქანდაკებები, წყაროები და შადრევნები.³²

* * *

როგორც ვთქვით, ხოსროს პირადმა ნიჭმა და დიდმა უნარმა განაპირობა, რომ ქართველი ერისთავი ეგვიპტის მეფისნაცვლად დანიშნეს. მართალია, იგი არ იცნობდა ამ ქვეყნის ადამიანებს და მათს ადათ-წესებს, რამაც მრავალ სიძნელეებთან შეაჯახა, მაგრამ სწორედ ამ სიძნელეებმა აიძულა ხოსრო უკეთ გაცნობოდა ქვეყნის ტრადიციებს, ადამიანებს. ყოველ შემთხვევაში ხოსრო-ფაშისათვის ეგვიპტე აღმოჩნდა ის სკოლა, რომელმაც გაწვრთნა მისი ნიჭი და უნარი და გამოუმუშავა დიდი სიბრძნე და მოხერხებულობა. სწორედ ამ თვისებების წყალობით ეკავა მას დიდი იმპერიის სულთანის შემდეგ მეორე პოსტი და ხანგრძლივი სიცოცხლის დასასრულამდე პატივი არასოდეს მოკლებია. ამაზე მეტყველებს მისი სამსახურებრივი იერარქია; დავკმაყოფილდებით მხოლოდ თანამედრობების ჩამოთვლით: კაფუდან-ფაშა (ადმირალი), ტრაპიზონის გუბერნატორი, სპარსეთის საზღვრებზე მდგომი არმიის მთავარსარდალი, დიდი ამირბარი, სრუტეების გენერალური ინსპექტორი, ეგვიპტის მეფისნაცვალი, ოსმალეთის იმპერიის არმიების გენერალისიმუსი, სამხედრო მინისტრი, ოსმალეთის მინისტრთა საბჭოს პრეზიდენტი...

ზემოთხსენებული ლ. დობინოს სიტყვებით, ხოსრო-ფაშა იყო შეუდრეკელი სიმტკიცის კაცი, უაღრესად ჭკვიანი და მოხერხებული, ინტრიგების ხელოვნებას ვირტუოზულად დაუფლებული, უღმობელი იმათ მიმართ, ვინც მის სწორ განზრახვას გადაეღობოდა. დედით ქართველი სულთანი მაჰმუდ II ამაზე უკეთეს

თანამოსაგრეს ვერც კი ინატრებდალ – ასკვნის ავტორი.³³

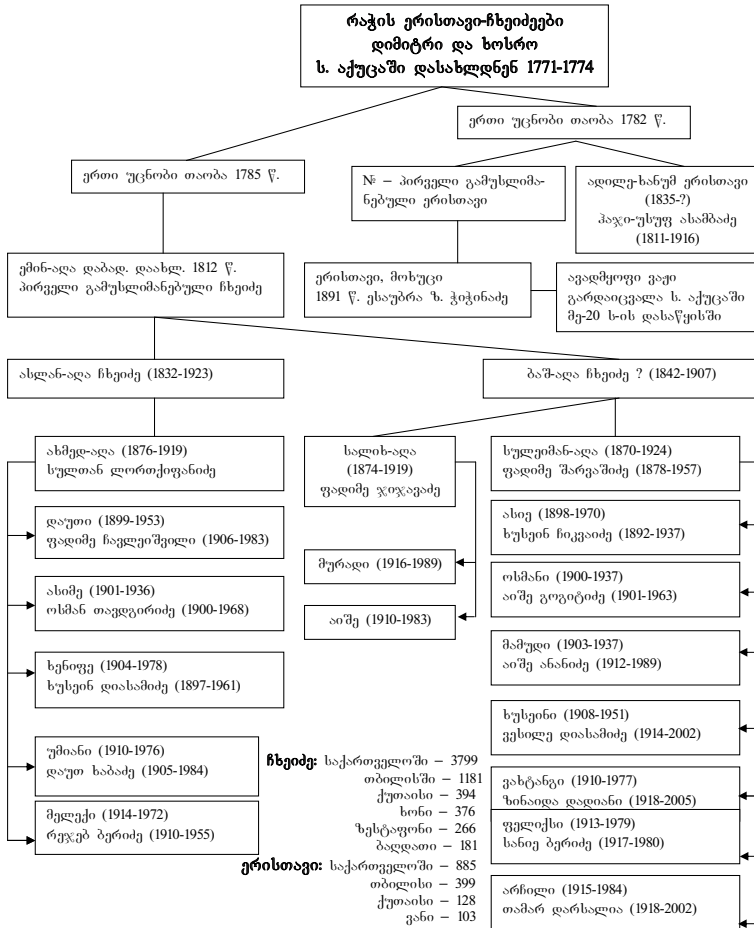


ოსმან, მამუდ, ხუსეინ, ყედირ (გახტანგ), ფელულ (ფელიქს), აბლულ (არჩილ) სულეიმანის ძე ჩხეიძეები.



აქუცველ ჩხეიძეთა ახალი თაობა.
ცენტრში პროფესორი ნოდარ ჩხეიძე. 16 ივნისი,- 2012 წ.

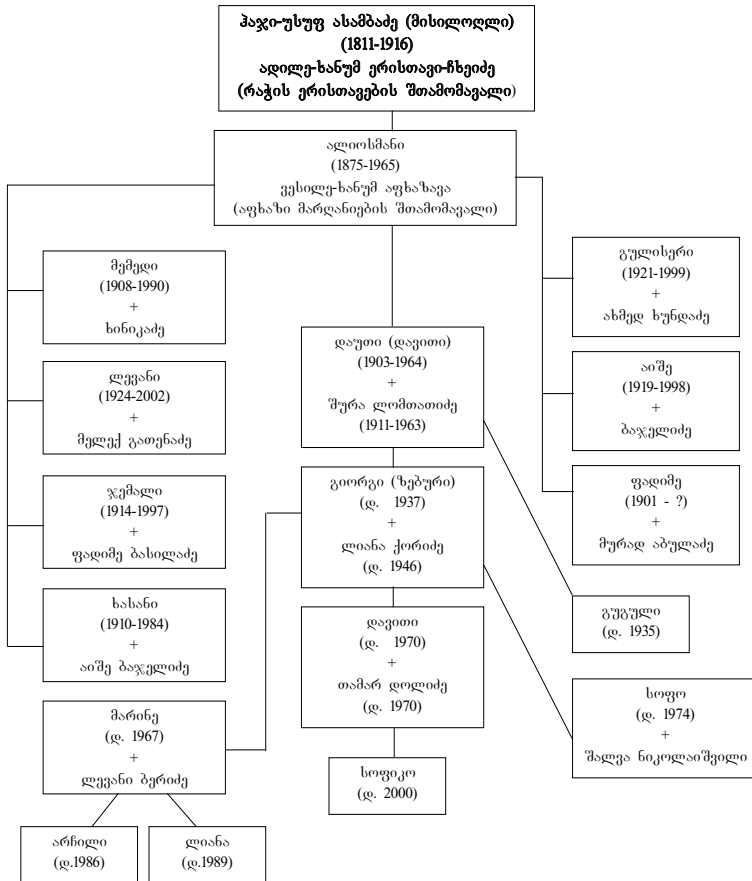
ერისთავ-ჩხეიძეთა გენეალოგიური
ხე ემინ-აღა და ბაშ-აღა
ჩხეიძეების შტო. ს. აქუცა.
შეადგინა ნოდარ ჩხეიძემ.
5 მაისი, 2012 წ.





აჭარელ ასამბაქეთა (დედით ერისთავთა) ბენეალოგია

შეადგინა რამაზ სურმანიძემ
3 ნოემბერი, 2010 წელი



ბოლოტქმა

საქართველოს და ოსმალეთის იმპერიას შორის მომხდარ მრავალ დიდსა და მცირე ომებს ითვლიან, იყო ეპიზოდური თავდასხმები, შემოსევები, ხოცვა-ჟლეტა. ოსმალეთის დიდმოხელეების და არმიის სარდლების თანამდებობები მრავალ ქართველს ეკავა. ესენი, ქაიხოსრო ერისთავის მსგავსად, ბავშვობიდან გაყიდეს, შემდეგ მათ მიიღეს დიდი განათლება და ბუნებრივი ნიჭის წყალობით დიდ იერარქიულ აღმასვლასაც მიაღწიეს. ბუნებრივია, სამშობლოს მოცილებულმა ქართველებმა თავიანთი ნიჭი, უნარი და ენერჯია ოსმალეთის იმპერიის კეთილდღეობას მოახმარეს, თუმცა ისინი არც საკუთარ სამშობლოს და ქართველებს ივიწყებდნენ და შეძლებისდაგვარად შემწესა და მფარველის ხელსაც უწვდიდნენ.

მიუხედავად ამისა, ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში სამშობლოდან იძულებით გადაკარგულ ამ პიროვნებების საქმიანობის სწორ შეფასებებთან ერთად ხშირად შეხვედებით დაუმსახურებულ აუგსა და ასეთ სიტყვებს: „ოსმალეთის სამსახურში მყოფი ყველა გენერალი სიმდიდრესა და ფუფუნებაში ცხოვრობდა, სამშობლო და მშობლიური ენა სიკვდილამდე არ დავიწყებიათ, თურქეთში ნებით თუ უნებლიედ მოხვედრილ თანამემამულეებზეც ზრუნავდნენ, მაგრამ რადგან მათი ძალა და გონება სამშობლოს არ ემსახურებოდა, ისტორიამ მათ საშინელი განაჩენი გამოუტანა. მათ სიცოცხლესთან ერთად გაჰქრა მათი სახელი და დიდება...“³⁴

ვერაფერს იტყვი, თითქოს ნათქვამიდან ყველაფერი თქმულია, მაგრამ საკითხავია, რა იყო ამ პიროვნებათა უცხოეთში გადატყორცნის მიზეზი?

რუსეთის ხელისუფლების მიერ ქართველი სამეფოების გაუქმების, მეფე-მთავრების და მათი ოჯახების დევნა-

შევიწროების, წარჩინებულთა ფიზიკური განადგურების ფონზე, თითქმის ყველა შემთხვევაში ქართველ მოღვაწეთა ოსმალეთში გადახვეწვის მიზეზი ჩრდილოეთის იმპერიის მხრიდან გამოჩენილი ძალადობა იყო. რომ არა ეს ძალმომრეობა, ასეულობით ქართველი წარჩინებული სამშობლოში დარჩებოდა და თავის მთელს შასაძლებლობებს საკუთარი ერისა და ქვეყნის კეთილდღეობას მოახმარდა.

სამწუხაროდ, ცარიზმის და ბოლშევიკური რეჟიმის პირობებში ამ ჭეშმარიტების თქმა საშიში იყო. მაშინ სპარსეთსა და ოსმალეთში იძულებით გადახვეწილ ყველა პიროვნებას ხალხის მტრისა და ერის მოღალატის დამდა ჰქონდა მიკერებული. სამაგიეროდ, რუსეთის იმპერიის სამსახურში მყოფი ყველა პიროვნება, ვინც გარუსდა და საკუთარი სამშობლოსათვის დიდად არ ზრუნავდა, გმირებად იყვნენ გამოცხადებული.

იმპერია იმპერიაა, მათ შორის ძნელია განსხვავების მონახვა, რადგანაც ორივე სხვისი მიწების დამპყრობია. გარდა ამისა, იმპერიების მთავარი მიზანი სხვა ქვეყნის ანექსია და ერის ასიმილაციაა. რუსეთის იმპერია, მთელი მისი არსებობის ისტორიის მანძილზე, ამ მიზნებს დიდი გულმოდგინებით ასრულებდა და ამის მაგალითი 21-ე საუკუნეშიც მისცა ცივილიზებულ კაცობრიობას, როცა სამხედრო ძალით ქართული მიწები – აფხაზეთი და სამაჩაბლო დაიპყრო.

უცხოეთში გადახვეწილი ქარველი დიდ-მოხელეები მათი შეხედულებისამებრ ზოგჯერ სისასტიკესა და დაუნდობლობასაც აჟღავნებდნენ, მაგრამ იმ დროს ეს არც იყო გასაკვირი. ასეთი მაგალითები ჩვენშიც მრავალი იყო. მაშინ ასეთი იყო ეპოქა და ასეთივე იყო იმდროინდელი მმართველობის წესი.



ლიტერატურა

1. **რამაზ სურმანიძე.** ქართველი გლეხი ოსმალეთის მუშირი. ჟ. „ჭოროხი“, №1, 2012 წ. გვ. 80-83.
2. ქართლის ცხოვრება. ტ. 1. თბ. 1954. გვ. 258. სიმონ ყაუხჩიშვილის რედაქციით და გამოკვლევით.
3. **ოლღა სოსელია.** ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან. თბილისი. 1973. გვ. 25-28.
4. იქვე, გვ. 31.
5. იქვე, გვ. 32-35.
6. იქვე, გვ. 89.
7. იქვე, გვ. 102.
8. იქვე, გვ. 108.
9. იქვე, გვ. 109, 110.
10. ჯემალ ჩხეიძის მონაყოლის დედანი ჩვენთან ინახება (რ. ს.).
11. **ზაქარია ჭიჭინაძე.** ქართველთა გამუსლიმანება. თბილისი. 2004. გვ. 75, 76.
12. **ზაქარია ჭიჭინაძე.** ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში. მუჰაჯირი-ემიგრაცია. თბილისი. 1914. გვ. 125.
13. **ზაქარია ჭიჭინაძე.** მუსლიმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში. ტფილისი. 1913 წ. გვ. 36.
14. იქვე, გვ. 105.
15. **ზურაბ მახაჯაძე.** აქუცა. ქედა. 2004. გვ. 230.
16. **რამაზ სურმანიძე.** სურმანიძეები. ბათუმი. 2001. გვ. 37. საბუთი ამჟამად ჩემს ოჯახში ინახება.
17. **ო. სოსელია...** გვ. 94.
18. იქვე, გვ. 100-102.
19. იქვე, გვ. 103-106. **მიხეილ რეხვიაშვილი.** იმერთა მეფენი. ქუთაისი. 1992. გვ. 47-69.

20. იქვე, გვ. 107.
21. იქვე, გვ. 108.
22. აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები. გამოსაცემად მოამზადეს **ზაზა შაშიკაძემ** და **მირიან მასხრაძემ**. თბილისი, 2011. გვ. 18, 87.
23. ჩილდირის ეიაღეთის ჯაბა-დავთარი. გამოსაცემად მოამზადეს **ცისანა აბულაძემ** და **მიხეილ სვანიძემ**. თბილისი. 1979. გვ. 178.
24. Murat Kasap. Osmanli Güleri. Istanbul. 2010. ავტორმა თავის ნაშრომს დაურთო ხუსრევ-მეჰმედ-ფაშის ორი უიშვიათესი ნახატი.
25. **დავით ჯანელიძე**. საქართველო და აღმოსავლეთი. თბილისი. 1984.
26. **მურატ კასაპი...** გვ. 56.
27. **დ. ჯანელიძე**. გვ. 347.
28. იქვე, გვ. 350.
29. **მ. კასაპი** გვ. 71.
30. **მიხეილ სვანიძე**. ოსმალეთის ისტორია. II. თბილისი. 2002. გვ. 167, 168.
31. **დ. ჯანელიძე...** გვ. 350, 351.
32. **მ. კასაპი...** გვ. 67.
33. **დ. ჯანელიძე...** იქვე.
34. ქველი ჩხატარაიშვილ. გურიის სამთავროს შეერთება რუსეთთან. თბილისი. 1985. გვ. 105.



სარჩევნო

წინათქმა	03
ჩხეიძე-ერისთავთა გვარი	04
რას გვიამბობს ჯემალ ჩხეიძე თავის გვარზე	08
სოფელი აქუცა	11
ზაქარია ჭიჭინაძე და აქუცელი ერისთავი	13
ჩხეიძე-ერისთავები აჭარაში	16
ვინ და როდის გადასახლდა აჭარაში?	18
ვინ იყო ხოსრო ერისთავი-ჩხეიძე?	25
მურად კასაპი	27
დავით ჯანელიძე	37
ხოსრო-ფაშა ერისთავი-ჩხეიძის აღზრდილები	38
ბოლოთქმა	58
ლიტერატურა	61



რედაქტორი **ნოდარ ჩხეიძე**
ოპერატორი **ნანი გორგაძე**
პროგრამისტი **ანაიდა აგეცისიანი**
ფოტორეპროდუქციები **ზურაბ სურმანიძისა**